

א. תשובה

מבוא

תשובה היא האפשרות לתקן, לחזור לסדר החיים הנכון. איך עושים זאת? איך ניתן לתקן עברה שכבר נעשתה? מה נדרש מאיתנו? האם תשובה היא רק מעבירה, או שהיא תיאור מצב של תנועה מתמדת לעיצוב זהות אישית וחברתית טובה יותר?

א. מהי תשובה?

1. הרב משה בן מיימון, הרמב"ם, הלכות תשובה פרק א הלכה א

כל המצוות שבתורה, בין עשה בין לא תעשה, אם עבר אדם על אחת מהן, בין בזדון בין בשגגה, כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתוודות לפני האל ברוך הוא, שנאמר: "איש או אשה כי יעשו מכל חטאות האדם למעול מעל בה' ואשמה הנפש ההיא. והתוודו את חטאתם אשר עשו" (במדבר ה, ו-ז), זה וידוי דברים. וידוי זה מצות עשה. כיצד מתוודה? אומר: "אנא השם, חטאתי, עויתי, פשעתי לפניך ועשיתי כך וכך, והרי נחמתי ובושתי במעשיי, ולעולם איני חוזר לדבר זה". זה הוא עיקרו של וידוי. וכל המרבה להתוודות ומאריך בענין זה הרי זה משובח... וכן החובל בחבירו או המזיק ממונו, אף על פי ששילם לו מה שהוא חייב לו, אינו מתכפר לו עד שיתוודה וישוב מלעשות כזה לעולם, שנאמר: "מכל חטאות האדם" (במדבר שם).

- מהם שלושת חלקי הוידוי?
- מדוע גם מי שחבל בחברו או הזיק לו חייב להתוודות? מה מלמדת עובדה זו על חומרת העבירה?
- מדוע הוידוי כל כך חשוב בתהליך התשובה?

2. הרב משה בן מיימון, רמב"ם הלכות תשובה, פרק ב הלכות ב, ט-י

ב. ומה היא התשובה? הוא שיעזוב החוטא חטאו, ויסירנו ממחשבתו, ויגמור בליבו שלא יעשהו עוד, שנאמר: "יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וירחמהו ואל אלוקיני כי ירבה לסלוח" (ישעיהו נה, ז). וכן יתנחם על שעבר, שנאמר: "כי אחרי שובי נחמתי ואחרי הנדעי ספקתי על ירך" (ירמיהו לא, יח), ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר: "ולא נאמר עוד אלוקיני למעשה ידינו, אשר בך ירוחם יתום" (הושע יד, ד). וצריך להתוודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בליבו.

ט. אין התשובה ולא יום הכיפורים מכפרין אלא עבירות שבין אדם למקום, כגון: מי שאכל דבר אסור, או בעל בעילה אסורה, וכיוצא בהן, אבל עבירות שבין אדם לחבירו, כגון: חובל בחירו, או המקלל את חבירו, או גוזל, וכיוצא בהן, אינו נמחל לו לעולם עד שיתן לחבירו מה שהוא חייב לו וירצהו. אף על פי שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו, צריך לרצותו ולשאל ממנו שימחול לו. ואפילו לא הקניט את חבירו אלא בדברים, צריך לפייסו ולפגוע בו עד שימחול לו. לא רצה חבירו למחול לו, מביא לו שורה של שלשה בני אדם מריעיו, ופוגעים בו ומבקשים ממנו. לא נתרצה להם, מביא לו שניה ושלישית. לא רצה, מניחו והולך לו, וזה שלא מחל הוא החוטא. ואם היה רבו, הולך ובא אפילו אלף פעמים עד שימחול לו.

י. אסור לאדם שיהיה אכזרי ולא יתפייס, אלא יהיה נוח לרצות וקשה לכעוס, ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול, מוחל בלבב שלם ובנפש חפצה. ואפילו הצר לו הרבה וחטא לו הרבה, לא יקום ולא יטור. וזה הוא דרכם של זרע ישראל וליבם הנכון.

3. הרב אברהם יצחק הכהן קוק, אורות התשובה פרק טו אות י

כששוכחים את מהות הנשמה העצמית, כשמסיחים דעה מלהסתכל בתוכיות החיים הפנימיים של עצמו, הכל נעשה מעורבב ומסופק. והתשובה הראשית, שהיא מאירה את המחשכים מיד, היא שישוב האדם אל עצמו, אל שורש נשמתו, ומיד ישוב אל האלוקים, אל נשמת כל הנשמות, וילך ויצעד הלאה מעלה מעלה בקדושה ובטהרה. ודבר זה נוהג בין באיש יחידי, בין בעם שלם, בין בכל האנושיות, בין בתיקון כל ההויה כולה.

- הסבר את דברי הראי"ה קוק: "התשובה הראשית...שישוב האדם אל עצמו".
- מה בין התשובה מחטאים שתיאר הרמב"ם לבין התשובה הראשית של הראי"ה קוק?

4. הרב עדין שטיינזלץ, חיי שנה, עמ' 323-326

התשובה במהותה אינה קשורה לעבירות. למושג יש גם משמעות של חזרה, שיבה אל המקום, שיבה הביתה. ברשימה המופיעה בגמרא של דברים שנבראו טרם העולם, מופיעה התשובה (פסחים נד ע"א). אם כן, אין היא תלויה בעבירה שלפניה אלא עומדת בפני עצמה. התשובה,

הקיימת מראש מקדם, מלפני היות עולם, היא השיבה או הפנייה אל הקב"ה.... התשובה היא בראש ובראשונה "שובו אלי" (זכריה א, ג), בלי קשר לשאלה האם נעברה עבירה או לא... במהות הדברים, צריכים אנחנו לחזור בתשובה על כך שאנחנו חיים חיים פרטיים - 'חיים אזרחיים'. אדם יכול להיות שומר מצוות; אבל התודעה שלנו כמכלול, היא בדרך כלל תודעה אזרחית - ללא הרגשה מוחשית של נוכחות ה' בהם... התשובה לא אמורה להניע אותנו לקיים עוד מצווה אחת, או לקנות אתרוג מהודר יותר. תכליתה היא להביא לשינוי התפיסות שלנו ביחס לממשות, לאמיתיות, בכל הנוגע לשאלה מה חשוב באמת ומה לא חשוב... במלים אחרות, תשובה היא עניין של שינוי זהות: איך אני מזהה את עצמי, היכן 'אני נמצא'.

- לאיזה מהתיאורים הקודמים דומה תיאורו של הרב עדין שטיינזלץ? הסבר.
- נסה לחשוב ע"פ דברים אלה, מה יהיה הערך של וידוי דברים? מה יהיה נוסחו?

ב. דרכי תשובה

5. הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה חושן משפט חלק א סימן פח

בכמה פרטים בעניני השבת גזלה. מעלת כבוד התלמיד אשר נשאו לבו לשוב בתשובה שלימה ובודאי קבלהו השי"ת כי גדולה תשובה... ויהיה לו שלום וברכה כל הימים. בדבר רצונו לידע איך לקיים מצות השבה בגנבת ממון... ומה ששאלת מה לעשות אם אין מכיר את בעל הגנבה. הנה זה מפורש בבבא קמא דף צד ע"ב שצריך לעשות צרכי ציבור. ואיפסק כן בשולחן ערוך חושן משפט סימן שס"ו סעי' ב'. וזהו דווקא לצרכי רבים ולא לצדקה. ולבנין ותיקון מקוואות הוא כלצרכי רבים ולכן טוב שיתן למקוואות... ומה ששאלת בהגנבות שגנב כשהיה קטן. הנה אם הגזלה קיימת חייב להחזיר. ואם אכלה או נאבדה כשהיה קטן פטור אף לכשנגדל... ואם היתה קיימת כשנעשה גדול ואחר שנתגדל אכלה או איבדה בידיים חייב לשלם, ואם נאבדה באונס מסתבר שפטור. ובסתם נאבדה או נגנבה באופן ששומר שכר היה חייב יש לחייבו... ומה ששאלת בגנבה מהאב או מהאם. הנה ודאי גם כן צריך להשיב להם או שימחלו בפירוש, כי באומדנא שמחלו אינו כלום לסמוך על זה, וגם כשלא ידעו שגנב מהם הא ודאי לא מחלו. שלהיפטר מממון שחייבין, צריך מחילה ממש בפועל... ומה ששאלת שברי לך ששכחת הרבה גנבות שעברת. הנה נראה לעניות דעתי שצריך אתה ליתן לצרכי רבים כל כך עד שיצא הספק מלבך... אך חששות בעלמא שמא שכח אין להחשיב זה לספק כלל, אלא אם יודע ששכח ואינו יודע כמה, או קרוב לו ששכח... ... בכל אופן צריך מהם מחילה על הצער אם נודעו מהגנבה והיה להם צער, ובשביל זה צריך לכתוב מכתב לבקש מחילה... ומה ששאלת בסוף שלקחת עבור עבודתך כשהיית גבאי צדקה, וכלפי עלמא היה נחשב שאתה עוסק בחנם. פשוט לעניות דעתי שאתה צריך להחזיר, כי מאן שם לך כי בעצמך לא היית רשאי לפסוק לך שכירות, כי אולי היה נמצא אחר שהיה עושה בחנם. אך אם יסכימו כל העוסקים ליתן לך עתה מתנה עבור עבודתך אפשר רשאים. והנני המברך אותך שתשוב בתשובה שלימה ותתברך מהשי"ת, משה פיינשטיין.

- מהם העקרונות היוצאים מדברי הרב פיינשטיין באשר לתשובה מעבירת גזל? מנה שניים מרכזיים.

6. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחוה דעת חלק ה סימן מד

שאלה: מי שחטא לחבירו והעליבו בדברים, וכעת ניחם על מעשיו, ורוצה להתפייס עמו לקראת יום הכפורים, אך הוא מתבייש ללכת אליו בעצמו לבקש את סליחתו, האם יכול לשלוח לו דברי פיוס בכתב, או על ידי שליח, או חייב ללכת אליו בעצמו ולבקש ממנו מחילה? ... בסיכום: מי שחטא כלפי חבירו, עליו ללכת לפייסו בעצמו ולא על ידי שליח, או על ידי מכתב, ומכל מקום הכל לפי הענין. שאם הדבר ידוע שהנעלב נוח לרצות, עדיף שילך אליו בכבודו ובעצמו לפייסו. ורק אם הוא קשה לרצות, וחושב שיותר יהיה נוח לו להתפייס אם ישלח אליו איש מכובד מידידיו שירצהו תחלה, יעשה כן, ולאחר מכן יבוא אחריו וימלא את דבריו בבקשת מחילה כדת. ונסלח לו. ונסיים בדברי הגאון רבי יוסף חיים בספר בן איש חי (פרשת וילך אות ו'), שחיוב גדול מוטל על כל אדם לבקש מחילה בערב יום הכפורים מאביו ואמו, על כל מה שחטא להם ופגע בכבודם, ומי שאינו עושה כן נקרא חוטא, ומזלזל בכבוד אביו ואמו, שאם בין אדם לחבירו חייבו חז"ל לבקש מחילה קודם יום הכפורים, כל שכן מאביו ואמו שכמעט אין אדם ניצול מחטא זה בכל יום. ומכל מקום אם הבן שוטה ולא ביקש מהם מחילה, או שהיה אנוס, ימחלו לו שלא בפניו, שיאמרו בפיהם בפירוש: הרי אנו מוחלים לבננו פלוני על כל מה שחטא לנו במשך כל ימות השנה ולא יענש חס ושלום בסיבתנו. וכן הבעל והאשה ימחלו זה לזה על כל אשר חטאו אחד כלפי השני

במשך כל השנה ודברו בכעסם דברים אשר לא כן. וכן כל תלמיד שיש לו רב בעירו יבקש ממנו מחילה קודם יום הכפורים. ע"כ. ודבריו נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת. ובפרקי רבי אליעזר (פרק מו), איתא, שהשטן שבכל ימות השנה מקטרג על ישראל, ביום הכפורים מלמד על ישראל סניגוריא, ואומר יש לך עם אחד בארץ שהם דומים למלאכי השרת, מה מלאכי השרת נקיים, אף ישראל כן, מה המלאכים שלום ביניהם, אף ישראל כן, וכו'. והקדוש ברוך הוא שומע עדותו ומכפר עליהם. ישמע חכם ויוסף לקח.

7. הרב נחום רבינוביץ, שו"ת שיח נחום סימן צב

שאלה: מהי דרך התשובה הראויה למי שהרהר בדברים שאינם צנועים או שראה מקרה לילה? תשובה: אם אירע לו הרהור וכיוצא בזה אין לחשוב עוד על כך, ואפילו לא לשם חרטה ותשובה, אלא ישכח מזה ויפנה את כל כוחותיו ומחשבותיו ומרצו לעניינים אחרים – רוחניים כגון תלמוד תורה, וגופניים כגון עשיית ספורט ומאמץ פיזי מתיש. בכך יזכה גם לאושר רוחני וגם לכושר גופני. אבל אם יעסוק במה שנכשל בו הרי זה רחמנא ליצלן "ככלב שב על קאו" (משלי כו, יא). כך אמרו (סוכה נב, ב): "תנא דברי רבי ישמעאל: אם פגע בך מנוול זה – משכהו לבית המדרש. אם אבן הוא נימות; אם ברזל הוא מתפוצץ". ושנינו באבות דרבי נתן (נוסחא א פרק כ): "רבי חנניה סגן הכהנים אומר, כל הנותן דברי תורה על לבו – מבטלין ממנו הרהורין הרבה... הרהורי שטות, הרהורי זנות, הרהורי יצר הרע, והרהורי אשה רעה, הרהורי דברים בטלים... וכל שאינו נותן דברי תורה על לבו – נותנין לו הרהורין הרבה... הרהורי שטות, הרהורי זנות, הרהורי יצר הרע, הרהורי אשה רעה, הרהורי דברים בטלים..."

וכתב הרמב"ם (הל' איסורי ביאה כא, יט): "אם יבוא לו הרהור - יסיע לבו מדברי הבאי לדברי תורה שהיא אילת אהבים ויעלת חן". ולהלן שם (כב, כא): "יתירה מכל זאת אמרו: יפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה וירחיב דעתו בחכמה, שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה".

ועתה הראני ה"ה בניה הו"ז נ"י את דברי ר' ישראל סלנטר (אגרות ומכתבים מאת ר' ישראל סלנטר, מהד' שרגא הכהן וילמן, תש"ל, סי' כ"ה): "ואין להעמיק, ולא בהשתדלות מרובה לדחות ההרהורים, כי זה טבע נפש האדם, כל שמעמיק לדחות איזה רעיון איזה צער וכיוצא, עוד תתגבר ההתנגדות בנפש האדם להלהיב המוזר לאדם, לזאת מריבוי ההשתדלות לדחות ההרהורים יכול להיות שתיוולד לפעמים סיבה גדולה לחזק ההרהורים".

הרי מבואר שכך טבעו של אדם שההרהורים נמשכים מאליהם, אשר על כן דרך התשובה בהם שונה מדרך התשובה על חטא במעשה שאינו נובע מהתפרצות התאוה. בחטא מהסוג האחרון, כאשר אדם ממשיך לחשוב על הקלקול שגרם במעשיו הרי הוא מצטער יותר, מה שאין בחטאים הנובעים מהרהורים, שבאלו עיקר התשובה הוא להסיח דעתו מן העניינים ההם. ואדרבה יפנה את דעתו לדברי תורה וחכמה, או על כל פנים לעניינים אחרים שיעשם ככל כוחו ומרצו.

- לאור שתי התשובות האחרונות – מה המאפיינים של דרכי התשובה בחטאים שבין אדם לחבירו ובחטאים שבין אדם למקום?

הצעה למורה

רמב"ם, הרב קוק, הרב שטיינזלץ

תשובה מתפרשת בדרך כלל כחזרה ותיקון לחטא ונפילה. גישה זו נתמכת בדברי הרמב"ם, שאף מוסיף שלמרות שתיקון זה ראוי בכל השנה, בעשיית היא יפה ומתקבלת עוד יותר. בדברי הרמב"ם ניתן לראות את חלקי התשובה – ההכרה בחטא והחרטה עליו, הוידוי בשפתיים והקבלה לעתיד שלא לשוב על החטא. הוידוי תופס מקום מרכזי בהליך התשובה, מפני שכשאדם מוציא את הדברים מפיו, הוא מגדיר לעצמו את העברה, ומודע לה. זה הבסיס לקבלה שלו כלפי העתיד.

הרב קוק והרב שטיינזלץ מגלים לנו קומה נוספת. "התשובה במהותה אינה קשורה לעבירות", אלא לשיבה של האדם אל עצמו ובעצם אל אלוקיו. הרב שטיינזלץ מוסיף נדבך חשוב שתשובה זו דורשת שינויים לא רק במעשים אלא שינוי עמוק בתפיסה ובתודעה. בימים אלו נדרש מכל אחד חשבון נפש על מכלול חייו.

הלכה למעשה, ניתן למצוא ביטויים מעשיים לשתי דרכי תשובה אלו, וכפי שנפרט גם ב"שאלות המעשיות".

הרב משה פיינשטיין

בתשובתו של הרב פיינשטיין יש התייחסות לתשובה מסוגים שונים של גניבה. זה המקום להדגיש עד כמה צריך להיות זהיר בתחום זה ולא לקחת חפצים ללא רשות. כמה קשה, אם כי אפשרי, להחזיר את הגנבה כשרוצים. צריך להתאמץ לעבור את מחסום הבושה, לבקש מחילה ולהחזיר.

אם לא ניתן להחזיר ישירות לנגב אזי יש לתת כסף למטרה ציבורית, לטובת הכלל. כשאדם מחליט לשוב ולהחזיר הוא עומד מול עצמו ומקבל החלטה מעשית לתקן את שקלקל. הרב פיינשטיין עסק בדרכי התשובה מעברת גניבה, אך יש להחיל את העיקרון הזה לכל עניני התשובה, להשיב את המצב לקדמותו במידת האפשר.

הרב עובדיה יוסף והרב נחום רבינוביץ

בתשובתו של הרב עובדיה יוסף יש התייחסות לאופן פיוסו של אדם שנפגע. הדברים נוגעים לדברים שמופיעים כבר ברמב"ם אודות החובה לפייס, וחובתו של הנפגע להתפייס ולמחול גם אם לא ביקשו ממנו. הענין מתבקש בין שנים שקרובים מאד זה לזה הורים וילדים, בעל ואשה. המטרה היא שהאדם ישוב בתשובה. עליו להפעיל שיקול דעת נכון כדי להשיג את המטרה הזו. אם חושב שעדיף שילך בעצמו ילך בעצמו, אם חושב שעדיף לא ללכת בעצמו ישלח שליח. תשובתו של הרב רבינוביץ אמנם מתייחסת לאדם שנפל בחטא, אך בתשובתו הוא מציג דרך שממשיכה במונח מסוים את היסוד שהובא בדברי הרב קוק והרב שטיינזלץ, שכן הוא מציע למי שנפל בהרהורים אסורים שלא להתעסק בחטא, אלא דורש הפניית הכוחות ומחשבות לכיוונים חיוביים. אמנם הרב רבינוביץ בעצמו מדגיש שדרך זו היא דווקא בחטאים הקשורים לתאוה כגון העריות, אך בכל זאת דבריו מבטאים תשובה מתוך מבט של המשכיות והתעלות והשקעת האנרגיות לעשייה ופעילות חיובית ורוחנית.

כיוונים חינוכיים

א. **היודוי** - הרמב"ם מדגיש את היודוי כמצוות התשובה. ניתן להעמיק בהדגשת החשיבות שביכולת להתוודות, לקחת אחריות ולבטא את הדברים גם בקול אם כי בינו לבין עצמו.

ב. **תשובה היא לא רק על חטאים** - הראי"ה קוק והרב שטיינזלץ הציגו תפיסה אחרת של מושג ה'תשובה'. התשובה איננה רק על חטאים. תשובה היא הרצון התמידי לתקן ולהתקדם, ובכך לבטא את המהות האמיתית של האדם: "אשר עשה האלוקים את האדם ישר" (קהלת ז', כט). התשובה היא חתירה לאותה נקודת התחלה ראשונית. היא שינוי בתודעה ובהתנהלות האישית. החידוש שאנחנו לא תמיד חיים את "עצמנו" אלא נגררים אחר המקובל בחברה ואחר יצרנו, ואילו בתשובה אנחנו בעצם חוזרים למי שאנחנו באמת רוצים להיות, לשורש האמיתי שלנו. זה הוא חידוש מרענן שיכול לסייע לאדם לא רק להתקדם קדימה, אלא גם לשפוך אור חדש על ההבנה של משמעות החטאים של האדם ותיקונם. בחטאיו האדם התרחק מה' ומעצמו (חטא מלשון החטאה והתרחקות), ובתשובה – האדם שב ומתקרב לאלוקיו.

ג. **תשובה מעברת גזל** - בעקבות תשובת הרב פיינשטיין ניתן להעמיק ביחס לרכוש הזולת. בזהירות הנדרשת ובהימנעות משימוש בחפציו של הזולת, רכוש ציבורי, וכד'.

ד. **בין אדם לקרובים אליו ביותר** - בעקבות תשובת הרב עובדיה יוסף, ניתן להעמיק בקושי המובן לבקש סליחה ומאידך גם לסלוח, ועל התבונה הנדרשת מכל אדם לוותר ולמחול לאחר ובמיוחד כשמדובר באנשים שמאד קרובים אליו כמו הורים ובני משפחה, איש ואשה.

ה. **יצרים ותשובה** - בעקבות דברי הרב רבינוביץ' אפשר לפתח דיון אודות חטאים הקשורים ליצרים, ובעיקר ליצרים המושכים מאד: "גזל ועריות נפשו מחמדתן, ומתאוה להם" (חגיגה יא ע"ב). התשובה של הרב רבינוביץ' היא להימנע מעיסוק יתר בחטאים, אבל ייתכן ודווקא פתיחה של הנושא בכיתה תאפשר לתלמידים להתקדם ממצוקות שונות למרחבים חדשים.

ב. זהירות בדרכים

רצח הוא מהעבירות החמורות בתורה, שעליהן נאמר: "יהרג ואל יעבור". לרוב אנו מדמיינים את הרצח כאדם קשוח ואכזרי שמחזיק אקדח מעשן, אך האם אנחנו מודעים לכך ששיחה קצרה בטלפון במהלך נסיעה, הזזת כפתור ברדיו תוך כדי נהיגה, או נהיגה במהירות מופרזת, יכולות (חס ושלום) לנפוך גם אותנו לרוצחים!?

א. חומרת שפיכות דמים

1. תלמוד בבלי מסכת שבת דף לג עמוד א

בעוון שפיכות דמים בית המקדש חרב, ושכינה מסתלקת מישראל, שנאמר: "ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יחניף את הארץ, ולא רץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שופכו. ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שוכן בתוכה, כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל" (במדבר לה, לג-לד). הא אתם מטמאים אותה - אינכם יושבים בה, ואיני שוכן בתוכה.

2. רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ד הלכה ט

אע"פ שיש עוונות חמורין משפיכות דמים אין בהן השחתת ישובו של עולם כשפיכות דמים. אפילו עבודה זרה, ואין צריך לומר עריות או חילול שבת, אינן כשפיכות דמים. שאלו העוונות הן מעבירות שבין אדם להקב"ה, אבל שפיכות דמים מעבירות שבינו לבין חברו. וכל מי שיש בידו עוון זה הרי הוא רשע גמור, ואין כל המצוות שעשה כל ימיו שקולין כנגד עוון זה ולא יצילו אותו מן הדין, שנאמר: "אדם עשוק בדם נפש, עד בור ינוס אל יתמכו בו" (משלי כה, יז). צא ולמד מאחאב עובד עבודה זרה, שהרי נאמר בו: "רק לא היה כאחאב וכו'" (מלכים א כא, כה), וכשנסדרו עוונותיו וזכויותיו לפני אלוקי הרוחות לא נמצא עוון שחייבו עליה, ולא היה שם דבר אחר שקול כנגדו אלא דמי נבות, שנאמר: "ויצא הרוח ויעמוד לפני ה'" (מלכים א כב, כא) זו רוח נבות. ונאמר לה: "תפתה וגם תוכלי" (שם כב). והרי הוא הרשע לא הרג בידו אלא סיבב, קל וחומר להורג ביד.

- שפיכות דמים היא חמורה ופוגעת ביחיד ובכלל. מנה את הפגיעה ביחיד – הרוצח ובכלל.
- קיראו את הפסוק בספר במדבר שהובא בגמרא בהקשרו במקרא. האם החומרה שבשפיכות דמים יכול להיאמר על הרג בשוגג (בתאונת דרכים, למשל)? נמק.
- עיינו בסיפור אחאב ונבות בספר מלכים. מה עשה אחאב שגרם לרצח נבות? מה משמעות הדבר ביחס לחומרתה של רציחה?

ב. נהיגה שלא בזהירות ופגיעה שלא בכוונה תחילה

3. רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ו הלכות א-ה

שלושה הם ההורגים בלא כוונה:

- [1] יש הורג בשגגה והעלמה גמורה, וזהו שנאמר בו: "ואשר לא צדה וכו'" (שמות כא, יג), ודינו שיגלה לערי מקלט וינצל כמו שביארנו.
- [2] ויש הורג בשגגה ותהיה השגגה קרובה לאונס. והוא שיארע במיתת זה מאורע פלא שאינו מצוי ברוב מאורעות בני אדם, ודינו שהוא פטור מן הגלות, ואם הרגו גואל הדם - נהרג עליו.
- [3] ויש הורג בשגגה ותהיה השגגה קרובה לזדון, והוא שיהיה בדבר כמו פשיעה או שהיה לו להזהר ולא נזהר, ודינו שאינו גולה; מפני שעונו חמור אין גלות מכפרת לו, ואין ערי מקלט קולטות אותו, שאינן קולטות אלא המחוייב גלות בלבד. לפיכך אם מִצָּאוּ גואל הדם בכל מקום והרגו - פטור. ומה יעשה זה? יִשָּׁב וישמור עצמו מגואל הדם.

- הרמב"ם הגדיר שלושה סוגים של הרג בשגגה. הבא שלוש דוגמאות של אדם שהרג בשגגה בתאונת דרכים, לפי כל אחד מהסוגים הללו.

4. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחוה דעת, חלק ה סימן טז

שאלה: כהן שהיה נוהג במכונית, וגרם לתאונה קטלנית, האם רשאי לישא כפיו בברכת כהנים לברך את ישראל?

...נוהג ברכב וגרם לאבדן נפש מישראל, מחמת שנהג במהירות מופרזת, או מפני שלא ציית לתמרוך, או שעבר עבירה אחרת על חוקי התנועה, הרי שגגתו עולה זדון... וכמו שכתב כיוצא בזה בשו"ת הרא"ש (כלל קא סימן ה), שהרוכב על סוס אין לו רשות לרוץ במקום שיש בני אדם רוכבים או הולכים, שמא לא יוכל לעמוד כשירצה בכך, ואם רץ והזיק פושע הוא ומזיק בגופו הוא... וכל שכן בנוהג ברכב במהירות מופרזת שהסכנה הרבה יותר רצינית, שאין באפשרותו לעצור המכונית מיד כשירצה, אשר אם עבר ורמס וטרף ואין מציל, וכן כל כיוצא בזה. וראה עוד בתשובת הרדב"ז... שההולך במרוצה וכלי משחית בידו ופגע בחבירו בלי כוונה והרגו, הוי כשוגג הקרוב למזיד, שאין הגלות לערי מקלט מכפרת עליו כדן שאר מי שרצח נפש בשגגה, שהרי היה לו להיזהר מאוד ללכת בנחת, כיון שכלי משחית בידו ועלול לגרום להריגת אדם. והוא הדין לנידון דידן, שהרכב הוא כלי קטלני ביותר, ועלול מאוד לפגוע ולסכן חיי אדם. ומי שלא נזהר לנהוג

במתינות כראוי, נחשב הדבר לפשיעה, וקרוב למזיד הוא, וכהורג בידים הוא, ואם הוא כהן נפסל לדוכן. כי הדבר ברור שאין לחלק בזה בין ההורג כמו ידיו, כלשון הכתוב: "ידיכם דמים מלאו" (ישעיהו א, טו), לבין רוצח על ידי בעיטה ברגליו, או בגופו, שדרך הכתוב לדבר בהווה...

אולם אם לא היתה כל רשלנות מצידו של הנהג, ונהג את המכונית בזהירות כראוי, אך באופן בלתי צפוי קפץ ילד לרחוב והתגלגל לרגלי המכונית ונדרס למוות, באופן שהדבר היה באונס גמור, הדבר שנוי במחלוקת האחרונים, כי האליה רבה (סימן קכ"ק ס"ג) כתב, שבשוגג הקרוב לאונס יש להקל, ורשאי לישא כפיו. וכן הובא להלכה בספר מגן גבורים (שם ס"ק ס"ט). אבל הפרי מגדים (באשל אברהם ס"ק נא) כתב לפקפק בזה, והעלה שאפילו באונס יש להחמיר לכתחילה שלא ישא כפיו....

בסיכום: כהן שנהג במכונית, וגרם לתאונה קטלנית, אינו רשאי לישא כפיו, ואפילו אם עשה תשובה, הואיל ויצאה תקלה מתחת ידו באיבוד נפש מישראל. ואפילו אם יצא זכאי בדינו מבית המשפט מחוסר הוכחות, כל שיודע בעצמו שנהרג אדם מישראל על ידו אסור לו לישא כפיו... אולם אם היה אנוס לגמרי, כגון שנהג בזהירות, ובפתע פתאום קפץ אדם והתגלגל לרגלי המכונית ונדרס למוות, אז אם קיבל עליו תשובה כהוראת חכמי ישראל, רשאי לישא כפיו...

- מדוע כהן שהרג את הנפש בגלל חוסר זהירות, אינו יכול לשאת את כפיו? הרי הוא לא התכוון?

ג. נהג עייף, שיכור או תחת השפעת סמים

6. רמב"ם הלכות חובל ומזיק פרק א הלכה יא

אדם מועד לעולם, בין שוגג בין מזיד בין ער בין ישן בין שכור.

- מדוע אדם מועד לעולם? מדוע אדם שוגג או ישן נחשב 'מועד'?

7. הרב יואל סירקיס, שו"ת בית חדש (ישנות) סימן סב

ראובן שסעד במסיבת וסעודות חתן וכלה וזרק זכוכית אל הכותל כמנהג השותים במזרקי יין מתוך שמחה, וטוען שמעון שהזיקו בעינו שנשמית לגמרי.

תשובה: ... לגבי נזיקין אין ספק דחייב, דהוי ליה להיזהר מתחלה שלא ישתכר כלוט ולהזיק את הרבים. דמי אנסו להשתכר כל כך עד דלא ידע מה קעביד (=עד שלא ידע מה הוא עושה), וכיון דאונס דמחמתיה הוא, דאיהו הוא דגרים לנפשיה (=וכיון שהאונס בא בגללו, שהוא זה שגרם לעצמו) - חייב בנזיקין. ואפילו ישן, דאי אפשר בלא שינה, אפילו הכי (=אפילו כך) חייב בנזיקין, כל שכן בשיכור דהוה פושע גמור.

8. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ט חושן משפט סימן ה

הוברר לנו שהנהג לא ישן ככל הצורך בלילה שלפני הנסיעה, ולכן נרדם על ההגה וגרם לתאונה... והואיל ולא ישן ככל הצורך קודם הנסיעה, מה שנרדם על ההגה הוא פשיעה, וחייב לשלם דמי ריפוי ושבתי. ... וכשהרגיש בעצמו שהוא עייף היה לו להפסיק את נהיגתו במכונית, ולנוח איזה זמן, עד שיווכח בעצמו שהוא יכול כבר לנסוע מבלי חשש שתחטפנו שינה. והרי הנוסע עימו, אליו הוא נושא את נפשו, ואחריות הנהג גדולה בזה הרבה יותר משומר שכר, שהרי יכול היה הדבר להסתיים באסון ממש, וכשנרדם בשעת הנסיעה הוי כחובל בידיים.

- אדם נרדם בנסיעה ארוכה קרוב לסוף הנסיעה וגרם לתאונה. כיצד יש להגדירו על פי דברי הרב עובדיה יוסף? השתמש בהגדרות של הרמב"ם להורגים בלא כוונה שצויינה לעיל. נמק את ההגדרות השונות.

ד. על החובה לנהוג בזהירות

9. הרב אביגדור נבנצל, שיחות לספר במדבר, עמ' שה, שיד-שטז

שני אנשים הורידו חביות זהות מראש אותו גג, ונקטו באותה רמת זהירות. חביתו של האחד נפלה והרגה מישהו, ואילו לשני "היה מזל" כמו שאומרים, והחבית לא נפלה. או נפלה, אבל שניה אחת אחרי שעברו במקום. נמצא, שלמרות אי הזהירות השווה של שניהם, האחד יבלה שנים בגלות, והשני ישב בביתו ובכבודו הראשון. ... אבל מצד האמת השני צריך לחוש בדיוק כאותו הנמק בגלות, שהרי פשיעתם היתה שווה. כמה פעמים סיכנו את עצמנו, או את אחרים בחוסר זהירות?

... מובן איפא שאין כל הגיון במשפט: "אתמול נהגתי מהר וכמעט התנגשתי - אבל ברוך ה' לא קרה כלום". בעצם קרה דבר נורא! התרשלתי בשמירת נפשות ודי בזה. השאר, התוצאות- הן כבר ענין אחר. העבירה של חוסר הזהירות תלויה מעתה ועומדת עד שתכפר עליה. ... הכבישים הם היום זירת אי הזהירות והרשלנות. איש אינו מתכוון להזיק, ובכל זאת מגיעים לבתי הקברות מדי שנה לא עלינו מאות מתעסקים בנהיגה וכאלה שנהרגו מפגיעתם הרעה. אדם מתרגל לחמוק מקיום חוקי המדינה, וחושב שגם חוקי התעבורה תלויים בהשקפתו על המדינה וחוקיה- וזוהי טעות מרה. גם מי שהשקפתו הדתית אינה מכירה במדינה חייב להקפיד על כל פרט של חוקי

הנהיגה יותר מאשר סעיף בשולחן ערוך. שהרי חמירא סכנתא מאיסורא [חמורה סכנה מאיסור]. חובת הזהירות בדרכים תקפה עוד קודם שהוקמה 'הכנסת', משום שהתורה אוסרת לסכן חיי אדם מישראל, הן את אחרים והן את עצמו. אדם הנוהג בחוסר זהירות, במהירות אסורה, מי שעוקף אחרים במקום שאסור בעקיפה עליו לדעת שבאותו רגע יש לו דין חמור שלך רודף, ולכאורה גם מי שאינו מסכן חי אחרים הרי הוא מסכן חיי עצמו, ויש לו דין רודף של עצמו.

• האם יש הבדל, לפי דברי הרב נבנצל, בין מי שנוהג במהירות מופרזת בכביש ראשי לבין מי שנוהג כך בטרקטורון במדבר שומם? באר את תשובתך.

הצעה למורה

גמרא שבת, ורמב"ם

בגמרא וברמב"ם אמירות על חומרת שפיכות הדמים. פגיעה בכלל-שכינה מסתלקת ובית המקדש חרב, וגם ביחיד- רצח היא עבירה חמורה אף יותר מעבירות אחרות, ומעשיו וזכויותיו של הרוצח לא נחשבים לו. הגמרא והרמב"ם עוסקים ברוצח במזיד, אבל האמירות החריפות משליכות גם על הריגה בשוגג, ובוודאי של הריגה שנובעת מרשלנות. כך לגבי החנפת הארץ וטומאתה – שקשורה לדם שנשפך (גם בשוגג), וכך גם לעוול כלפי הזולת, שקיים כשההורג לא נזהר והתרשל בנהיגתו בכביש.

הרמב"ם, הב"ח, הרב עובדיה יוסף

הרמב"ם (בעקבות הגמרא במסכת מכות בפרק השני) מבחין בין שלוש סוגי שוגג. שוגג קרוב לאונס, שוגג, שוגג קרוב למזיד. הרמב"ם הוסיף לדברי המשנה (בבא קמא ב, ו) הקובעת שאדם מועד לעולם גם את הדוגמא של אדם שיכור. שיכור הוא כמו אדם ישן. איננו מודע למעשיו ובכל זאת מוטלת עליו אחריות.

נסיעה מהירה מעבר למותר, נהיגה בעייפות, נהיגה תחת השפעה של אלכוהול, תואמת להגדרות של שוגג קרוב למזיד, או אף פושע. לו היו כיום ערי מקלט, נהגים פוגעים מסוג זה לא היו יכולים להיקלט שם. הפוסקים דנו באשר לרמת האחריות המוטלת על הנהג אם נגרם נזק, האמנם הוא היה עירני כראוי במהלך הנסיעה (ישן כנדרש קודם, לא היה תחת השפעת אלכוהול או סמים), האם הוא עשה כל מה שביכולתו למנוע את הנזק או ההרג (ילד שקפץ לכביש), ועוד. המכנה המשותף הוא האחריות המוטלת על הנהג להיזהר שהוא עצמו לא יפגע ובודאי שלא לפגוע באחרים.

הרב אביגדור נבנצל

לא רק מי שלא נזהר ופגע באחר נושא באחריות. גם אדם שנוהג בחוסר זהירות בכביש, צריך לעשות תשובה, גם אם לא פגע באיש. נסיעה במהירות מופרזת או בכל אופן לא ראוי אחר היא עבירה גם אם לא קרה כלום למישהו אחר. ההתרגלות לנהוג שלא ע"פ חוקי התנועה, היא עצמה עבירה. לאדם אסור לסכן את עצמו, ונהיגה שלא כנדרש היא סיכון עצמי.

כיוונים חינוכיים

מטרת היחידה זו היא להעצים בגודל האחריות המוטלת על האדם להיזהר ולא לפגוע באחרים. רבים מתלמידינו לומדים לנהוג בשלב זה של חייהם, וזה המקום לשוב ולהדגיש את הסכנה הגדולה שיש בנהיגה בכביש, ואת ההכנות הנדרשות והזהירות המתבקשת ממי שעולה על הכביש ולוקח את ההגה לידי. כמובן שהזהירות הנדרשת שלא לפגוע באחרים, וזהירות עצמית שלא לפגוע בגופו שלו, היא לא רק באשר לנהיגה אלא תמידית ובכל מקום ומצב (עסקנו בכך ביחידה-שמירת הגוף מסכנות).

אדם מועד לעולם- דברי המשנה הללו מטילים על האדם אחריות מוחלטת באשר לנזקים שעלולים לצאת תחת ידו. אדם הינו בעל מודעות ועליו לצפות את תוצאות מעשיו. עליו להעריך נכונה את תוצאות מעשיו טרם יעשה אותם. כך גם ביחס לכניסה למצב של שכרות, עייפות וכיו"ב.

"ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה"- האחריות על נזקי שפיכות דמים איננה רק בטיב העונש שישא הרוצח וההורג, אלא היא גם פגיעה ביכולת האחיזה של עם ישראל בארצו, וכן במעמד הרוחני-השראת שכינה. כשערך חיי אדם אינו נחשב בעיני בני ישראל, הרי שהשכינה מסתלקת, והארץ מטמאת. בית המקדש הראשון חרב בשל שפיכות דמים, והארץ איננה יכולה לסבול זילות בחיי אדם. האחריות שלא לפגוע ולהזיק מצריכה רמה מוסרית גבוהה שהיא תנאי לאחיזה בארץ ולמפגש עם השכינה.

אנו נוהגים לא לשתות לשוכרה - הפרסומת הידועה: "אם שותים לא נוהגים, בשביל זה יש חברים", - נותנת לגיטימציה לשתיה. צריך שיהיה מי שיסכים שלא לשתות, והשאר מקבלים אישור חברתי להשתכר, כאילו הבעיה של שיכורים זהו רק בעת נהיגה. זה הוא נזק תודעתי גדול. לצערנו, תופעת השכרות קיימת אצל בני נוער, וזה המקום לדבר על הנזק הרב שיש בשכרות, גם ללא קשר לנהיגה במצב כזה. הרמב"ם (מורה נבוכים ג, ח) כתב: "השכרות הוא ממעשה האיש הרע בבחירתו". ערפול החושים, הסרת האחריות ממעשי השיכור ומהקורה סביבו, מלמדת על רצון "לברוח" מהמציאות. החיים מסובכים וקשים, והמשתכר מבקש להתנתק לפרק זמן מסוים מהם. אך כשהחיים מלאים בתוכן ובעשייה, בלימוד וביצירה, בערכים ובמשימות, אזי אין רצון כלל להגיע למצבי שכרות. האדם מבקש להיות ערני ופעיל, כל דקה חשובה לו, על מנת לנצל בצורה המלאה ביותר. אמנם, טוב שאדם ינוח מדי פעם ויתנתק מהעמל והעשיה היומיומית. אך אין מצב של בריחה אמיתית מחיי היום יום. זה רק לפרק זמן מסוים. למלא מצברים רוחניים, לתת מנוחה לגוף, כשהמטרה המרכזית היא להתרענן ולאגור כוחות מחודשים, אבל לא להזיק לגוף ולחברה הסובבת בשל השתיה והשכרות.

"ידינו לא שפכו את הדם הזה" - בעבר, כשנמצא הרוג ולא נודע מי הרג אותו, היו בית הדין מקריבים עגלה ערופה: "וענו ואמרו ידינו לא שפכה שפכו את הדם הזה ועיינו לא ראו. כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל ונכפר להם הדם. ואתה תבער הדם הנקי מקרבך כי תעשה הישר בעיני ה' " (דברים כא, ז-ט). על כך נאמר בגמרא: "וכי על לבנו עלתה שזקני בית דין שופכי דמים הם? אלא לא בא לידינו ופטרנוהו, ולא ראינוהו והנחנוהו. לא בא לידינו ופטרנוהו - בלא מזונות, לא ראינוהו והנחנוהו - בלא לוייה" (סוטה לח ע"ב). יש אחריות גם לחברים שמקיפים את הנהג. אם מישהו עייף, לא לאפשר לו לנהוג, לא לעודד נהיגה מופרזת ולא זהירה, וכד'. יש לעשות פעולה הפוכה. לוודא שהחבר הנהג שומר על חוקי התנועה ונוהג בזהירות

ג. לשון הרע ורכילות

קשה מאד לעמוד בפיתוי ולא לרכל או לא לדבר לשון הרע, אך איסור לשון הרע הוא אחד האיסורים החמורים בתורה. מה ניתן לעשות כדי להימנע מאיסורים אלו, ובאילו מצבים מותר לדבר על אדם אחר?

א. האיסור וחומרתו

1. ויקרא יט, טז, ורשב"ם

"לא תלך רכיל בעמך לא תעמד על דם רעך אני ה' - רכיל: המחזר בעיירות, מהלך לומר לשון הרע מזה אל זה.

2. רמב"ם הלכות דעות פרק ז הלכות א-ג

א. המרגל בחבירו עובר בלא תעשה, שנאמר: "לא תלך רכיל בעמך" (ויקרא יט, טז). ואף על פי שאין לוקין על לאו זה, עוון גדול הוא, וגורם להרוג נפשות רבות מישראל, לכך נסמך לו: "לא תעמד על דם רעך" (ויקרא, שם). צא ולמד מה אירע לדואג האדומי.

ב. איזה הוא רכיל? זה שהוא טוען דברים והולך מזה לזה, ואומר, כך וכך אמר פלוני, כך וכך שמעתי על פלוני; אף על פי שהוא אומר אמת, הרי זה מחריב את העולם. יש עוון גדול מזה עד מאד, והוא בכלל לאו זה, והוא לשון הרע. והוא המספר בגנות חבירו, אף על פי שאמר אמת. אבל האומר שקר, מוציא שם רע על חבירו נקרא. אבל בעל לשון הרע, זה שיושב ואומר: כך וכך עשה פלוני, וכך וכך היו אבותיו, וכך וכך שמעתי עליו, ואומר דברים של גנאי, על זה הכתוב אומר: "יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות" (תהילים יב, ד).

ג. אמרו חכמים: שלש עבירות נפרעין מן האדם בעולם הזה ואין לו חלק לעולם הבא: עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים; ולשון הרע כנגד כולם. ועוד אמרו חכמים: כל המספר בלשון הרע כאילו כפר בעיקר... ועוד אמרו חכמים: שלשה לשון הרע הורגת: האומר, והמקבלו, וזה שאומרין עליו; והמקבלו יותר מן האומר.

- מדוע לשון הרע חמורה יותר מרכילות?
- מדוע רכילות יכולה לגרום אף "להרוג נפשות רבות מישראל", ומדוע כל המספר לשון הרע כאילו כפר בעיקר?

ב. כיצד מתמודדים עם היצר לדבר לשון הרע?

3. תהילים לד, יב-טו

לכו בנים שמעו לי יראת ה' אלמדכם. מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב. נצור לשונך מרע ושפתיך מִדְבַר מרמה. סור מרע וְעֲשֵׂה טוב בְּקֶשׁ שלום ורדפהו.

4. תלמוד בבלי מסכת ערכין דף טו עמוד ב

אמר רבי חמא בר' חנינא: מה תקנתו של מספר לשון הרע? אם תלמיד חכם הוא, יעסוק בתורה... ואם עם הארץ הוא ישפיל דעתו.

- כיצד לימוד תורה והשפלת הדעת יכולים למנוע אמירת לשון הרע?

5. מדרש תנחומא, פרשת מצורע סימן ה

אמרו רבותינו: מעשה ברוכל אחד שהיה מסבב בעיירות, והיה מכריז ואומר: "מי מבקש סם חיים?". שמעה בתו של רבי ינאי, אמרה לאביה: רוכל אחד מסבב ואומר מי מבקש סם של חיים. אמר לה: לכי וקראי לו; הלכה וקראה לו אצל ר' ינאי. אמר לו: איזהו סם של חיים שאתה מוכר? אמר לו אותו הרוכל: אין אתה יודע מה הסם הזה? אמר לו: אפילו כן הודיעני. אמר לו: הבא לי ספר תהלים; הביא לו וגיללו, והוא מראה לו מה שאמר דוד: "מי האיש החפץ חיים... נצור לשונך מרע... " (תהילים לד, יג-יד). מה עשה ר' ינאי? נתן לו ששה סלעים. אמרו לו תלמידיו: רבי, לא היית יודע הפסוק הזה?! אמר להם: הן, אלא שבא זה וביררו בדי.

6. הרב אשר וייס, מנחת אשר - ויקרא, עמ' תעח-תעט

רבים תמהו בדברי המדרש האלה ממה נתפעל ר' ינאי, הלא רוכל זה לא חידש דבר וחצי דבר, לא הוסיף פירוש ולא המשיל משל, לא הרחיב ולא קיצר, לא סתם ולא פירש, אלא היה קורא פסוק בתהילים... ונראה שלא מן ה"הדברים" נתפעל, אלא מן ה"אומר"... הנה זה בא רוכל אחד המחזר בעיירות, והוא זה שמכריז "מי רוצה לקנות סם החיים?" רוכל הוא זה, אך במקום למכור סם המות, לשון הרע רכילות והוצאת שם רע... מוכר הוא סם חיים, דברי תורה, יראה ואהבה. מן הסיבות העיקריות שעבודה זו של שמירת הלשון היא מן הקשות... משום שנדמה לנו שהרוצה לשמור פיו ולשונו מן המתמיהין הוא, ואין לו מנוס אלא להיות שתקן ומסתגר ולהתרחק

מחברתם של הבריות. והאדם מטבעו נרתע מלהיות כזה, הלא דרכו וטבעו של האדם לחפוף בחברתם של הבריות, להתרועע עם חברים מקשיבים וליהנות מחברתם. אך כל הנחה זו בטעות יסודה. יכול אדם להיות בעל לשון, ולשמור פיו ולשונו. כבר העיד בנו של החפץ חיים על אביו הגדול, שמרבה היה לדבר עם אנשים, איש שיח היה, וכל שיחו ושיגו קודש לה'. זה היה החידוש של רוכל זה, וכך דרכה של עבודה זו. לא לשתוק נצטוונו, אלא להרבות בדברי קודש, בתורה ובמצוה, ובאהבת הבריות ובשבחן, ולהרבות בדבריו אהבת תורה ואהבת הבריות לקדש שם שמיים.

ועוד טעות גדולה בנינו, המקשה עד מאוד לעלות במעלות הסולם של שמירת הלשון. חושבים אנו, שעבודה זו תחילתה וסופה **בשמירת הפה והלשון**; ולא היא. כי תחילת עבודה זו ועיקרה בעין טובה וברוח נמוכה. עיקר עבודה זו בליבו של אדם היא, ולא רק בפיו. עיקרה של עבודה זו לראות "במעלות חברינו ולא בחסרונם" (כלשון ר' אלימלך מליז'נסק בתפילתו הידועה). בעל העין הרעה, בעל הרוח הגבוהה, המלא בזעף ובתרעומת על כל אחד ואחד, הרואה בחסרונו של כל אחד ואחד וב"מעלותיו" שלו - קשה יהיה לו מאוד מאוד לשמור את פיו ולשונו. ליבו הרע יכריחנו לַדְבָר סרה על חבריו בפירוש או ברמז. לא כן בעל העין הטובה והרוח הנמוכה, הלא תִּגְעַל נפשו הטהורה בלשון הרע וברכילות! וכי מה לשון הרע יש לו לַדְבָר כשאינו רואה אלא בטובתן של ישראל!?

- מה הן שתי הטעויות הנפוצות ביחס ליכולת להימנע מלדבר לשון הרע?
- מהי הדרך הנכונה להצליח להימנע מאמירת לשון הרע ומקבלתה?

7. הרב צבי יהודה קוק, שיחות לחומש ויקרא, עמ' 115-116, 127

הדיבור שייך לנורמליות ולטבעיות של האדם. האדם הבריא הטהור והשלם מתגלה בדיבורו. עצם דמות שיעור קומתו של האדם, עצם יצירת האדם באמיתיותו הנכונה והישרה מתגלה בטירת הדיבור. הדיבור שייך ליסודיות מהות האדם. ...על כן לשון הרע היא המחלה היותר נוראה ואיומה. לעומת: "ה' שפתי תפתח" (תהילים נא, יז) בלשון טובה בריאה ויפה, נפגשים כאן בלשון מקולקלת. בחז"ל נאמרו דברים חריפים נגד לשון הרע. שלושת הדברים היותר נוראים לפי התורה הם שפיכות דמים, עבודה זרה וגילוי עריות, שעליהם נצטוונו ב"יהרג ואל יעבור" (סנהדרין עד ע"א), ובכל זאת אנו מוצאים שלשון הרע שקולה כנגד שפיכות דמים, עבודה זרה וגילוי עריות גם יחד (ערכין טו ע"ב). די בביטוי זה כדי להורות לנו את חומרת הדבר. לשון הרע הוא קלקול דיבורו של האדם המדבר. על כן הוא הרס האדם, כמו שפיכות דמים, עבודה זרה וגילוי עריות... בדורנו הופיעה אישיותו המיוחדת של החפץ חיים זצ"ל שחיבר ספרים מיוחדים על בריאות הלשון: "חפץ חיים" ו"שמירת הלשון". הוא היה גאון בהלכה, צדיק, טהור וקדוש. השם שנשאר ממנו בישראל הוא: "חפץ חיים" על שם ספרו... בהקדמה לספרו מופיע ביטוי מיוחד: האדם שמדבר לשון הרע מטמא את כח הדיבור שלו, ולא רק את כח דיבורו האישי, אלא את כח הדיבור של כלל ישראל.

האדם חוֹנֵן בכח הדיבור, ומוגדר: "האדם המדבר" (כוזרי א, לה)... לביטוי "**שמירת הלשון**" יש מובן של הַמְתָנָה. כמו: "ואביו שמר את הדבר" (בראשית לו, יא)... צריך קצת התעכבות. כאשר עולה איזה דיבור על הדעת, אין הכרח לפטפט מיד. גם דיבור טוב "אינו בוער" שיהיה מיד, ברגע. בריא מאוד להתאפק ולהתגבר. אפשר לחכות חצי שעה, שעה, אולי בינתיים יבוא קצת שכל. יש להתבונן קצת אם כדאי לומר את הדברים. אולי בינתיים תגיע לביקורת עצמית שכדאי לוותר עליהם לגמרי. מהמהירות והבהלה: "עכשו אני מוכרח לומר זאת" – אין לשער כמה קלקולים נמשכים. יש לאדם איזו "חכמה" ומרגיש שהוא מוכרח לאומרה. האדם אינו רגיל להתאפק. אם: "ישים עצמו כאֵלִים" (חולין פט ע"א), לא יהיה בכך פגימה בכבודו.

- מדוע הדיבור הוא המאפיין של האדם? מדוע דיבור לשון הרע הוא הרס האדם?
- כיצד הימנעות מלדבר לשון הרע מחזקת את יכולת השליטה של האדם על רגשותיו ויצריו?

8. מצבים בהם מותר (ואולי אף חובה) לספר או לשמוע לשון הרע

8. הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, חפץ חיים, הלכות רכילות כלל ט סעיפים א, ג

אם אחד רואה שחברו רוצה להשתתף באיזה דבר עם אחד, והוא משער שבודאי יִסְבֵּב לו על ידי זה ענין רע, צריך להגיד לו כדי להצילו מן הענין הרע ההוא, אך צריך לזה חמישה פרטים שאבארם בסמוך... ועתה נבאר עוד ענין אחד, שאין בו משום איסור רכילות, כגון: אם שמע לאחד שאמר: אם אפגע [=אפגוש] לפלוני במקום פלוני, אכנו, או אחרפנו ואגדפנו; או ששמע ממנו, שרצונו להזיקו בענין ממון... צריך לגלות דבר זה לשכנגדו, ואולי יוכל להזהר ממנו בכדי שלא יגיע לו ממנו ביש או הזיק.

הערות באר מים חיים שם: וכדי שלא יהיה דבר זה לפלא בעיני הקורא, על שאני מיקל כל כך ומצריך לליך ולהגיד, אני מוכרח להאריך קצת בענין זה... ואף דכל זה הוא ברור, יש להזהר מאוד

שלא לסמוך תיכף על ההיתר הזה, אם לא שיתבונן היטב מתחלה אם נשלמו בו כל הפרטים המבוארים (בסעיף ב שם), דאי לאו הכי בוודאי ייכשל על ידי זה ברכילות גמורה ח"ו.

9. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחווה דעת, חלק ד סימן ס

שאלה: המשתדל להשיג רשיון נהיגה, והוא חולה במחלה סמויה שאינה מתגלית על ידי בדיקת רופא רגילה. האם מותר לרופאו האישי או למי שיודע בבירור על מחלתו, להודיע על כך למשרד הרישוי, למנוע בעדו השגת הרשיון בכדי שלא יגרום לתאונות ואסונות בנהיגתו, או שמא יש בזה איסור משום רכילות ולשון הרע?

תשובה: ... נראה שכל זה (-איסור לשון הרע) הוא באופן שמתכוון רק להשמיץ את חברו ולבזותו. אבל אם מתכוון לתועלת מסוימת או להרחיק נזק מותר. וראיה לזה ממה שכתב הרמב"ם: "כל היכול להציל את חברו ואינו מצילו, עובר על לא תעמוד על דם רעך, לפיכך הרואה את חברו טובע בים או שלסטים באים עליו, ויכול להצילו, או ששמע שאנשים חושבים עליו רעה וטומנים לו פת, ולא גילה אוזן חברו להודיעו, הרי זה עובר על מה שנאמר בתורה לא תעמוד על דם רעך (רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת נפש פרק א הלכה יד). וכן פסקו הטור והשולחן ערוך (חושן משפט סימן תכו סעיף א).

[1] ולכן בנידון שלנו שהחולה במחלה סמויה, כמו מחלת הנפילה (-אפילפסיה) וכיוצא בה, מעלים ממשרד הרישוי את דבר מחלתו, כדי להשיג רשיון נהיגה, ויכול להיות שיקבל התקפת המחלה בשעה שהוא נוהג, ועלול הדבר לגרום אסונות בנפש, חס ושלום, בודאי שחובה ומצוה להודיע למשרד הרישוי על מחלתו של זה, כדי שלא יגרום נזק או סכנה לציבור. ואף הרופא שמוזהר על חוק הסודיות הרפואית, באופן שכזה מצוה עליו להודיע למשרד הרישוי, ואין בזה שום חשש איסור כלל וכלל ...

[2] וכן בקודש חזיתיה להגאון רבי ישראל איסר, מגדולי הרבנים בוילנא, בספרו פתחי תשובה על אורח חיים, שכתב, הנה המגן אברהם וכן בספרי המוסר האריכו בחומר איסור לשון הרע, וראיתי לנכון להעיר לאידך גיסא, שיש עון גדול יותר מזה, וגם הוא מצוי ביותר, וזהו מי שמונע עצמו מלגלות אוזן חברו במקום שיש צורך להציל עשוק מיד עושקו, מפני שחושש לאיסור לשון הרע, כגון הרואה מי שאורב לחבירו להרגו בערמה, או שחותר מחתרת באישון לילה ואפלה בביתו או בחנותו של חברו, ומונע את עצמו מלהודיע לחבירו ולהזהירו בעוד מועד, מפני שחושב שהוא בכלל איסור לשון הרע, ובאמת שהנוהג כן גדול עונו מנשוא, ועובר על לא תעמוד על דם רעך. והוא הדין גם לענין ממון, כי מה לי חותר מחתרת או שרואה את משרתיו של חברו שגונבים ממנו, או שותפו שגונב מהעסק שלו, או שחבירו מטעהו ומאנה אותו במקח וממכר, או שבתמימותו מלוה מעות לאדם שהוא לוח רשע ולא ישלם. וכבר אמרו חז"ל (בבא קמא קי"ט). כל הגוזל פרוטה מחבירו כאילו נוטל נשמתו ממנו...

והדברים מסורים ללב, אם כוונת המספר לחבירו רעה, הרי זה בכלל איסור לשון הרע, אבל אם כוונתו לטובה להזהיר את חברו ולהצילו מפח יקוש, מצוה רבה היא ותבוא עליו ברכה. וכן פסק כיוצא בזה הגאון בעל חפץ חיים...

[3] וכן כשיודע על איזה בחור שיש לו מחלה פנימית, שרוצה להשתדך עם בחורה מסוימת, יש לו לגלות להוריה על מחלתו של זה, ובלבד שלא יגזים בסיפורו יותר ממה שידוע לו, ושיכוון רק לתועלת הענין ולסילוק הנזק מחבירו בלבד, ולא יתכוון להשמיץ את חברו מתוך קנאה ושנאה שבלבו עליו ...

- באלו מצבים מותר ואף חובה לספר על מעשים שליליים של אחרים? מדוע?

10. הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות חלק א סימן תתלט

מלמד שאמר לתלמידיו לגלות לו דבר גנאי מי עשה, אם מותר להם לספר לו? נראה שהמלמד צריך להקדים ולומר לתלמידיו שאיסור לשון הרע חמור מאד, אולם כשהוא לתועלת אין איסור לשון הרע (חפץ חיים סוף כלל ד). וכאן שזהו לטובת חינוך התלמיד אין בזה חשש לשון הרע, אלא אדרבה כשם שיש איסור לספר רע על חברו, כך יש חיוב להודיע לרב שיכול להוכיח לפעול ולעשות ולא נקרא לשון הרע כלל. ושמעתי שבתשובות אגרות משה (יו"ד ב סי' קג), כתב שדבר מכווער הוא לעשות כן ויגרום שיקלו באיסור לשון הרע. אבל לא ראיתי בזה חשש, רק מסביר לילדים מהו איסור לשון הרע, ומסביר שבנידון דידן לא שייך לשון הרע כיון שמכוון לתועלת.

- מה נקודת המחלוקת בין הרב פיינשטיין לבין הרב שטרנבוך?

הרשב"ם מבאר שהרכילות היא מלאכת הרוכל. אותו סוחר ש"רוכש" שמועה או פרט מידע מאדם אחד, ו"מוכר" אותו לאדם אחר. הרמב"ם הגדיר באופן ברור את האיסורים ואת חומרתם. שלוש נקודות מרכזיות בדברי הרמב"ם: א. ההבחנה בין רכילות לבין לשון הרע. ב. החומרה הרבה שבה התייחסו חז"ל למספרי ולמקבלי לשון הרע. (דברי הרמב"ם מבוססים על הגמ' בערכין טו-טז, ושם ניתן למצוא גינויים נוספים למדברים לשון הרע). ג. בסוף דבריו מדגיש הרמב"ם את החומרה המיוחדת בשמיעה ובקבלה של לשון הרע, אף למי שאיננו מדבר בפועל. רכילות יכולה להביא לידי שפיכות דמים. הרכילות מתגלגלת ממקום למקום, ויכולה להגיע עד מקום שיהיה בו מישוהו שירצה לפגוע ולהרוג.

גמרא בערכין, מדרש תנחומא, הרב אשר וייס

המאבק המרכזי בלשון הרע אינו צריך להיות ב"סור מרע" אלא ב"עשה טוב", של לימוד תורה והשפלת הרוח. הרב אשר וייס הסביר שלשון הרע הוא תוצאה של עין רעה ומידות מקולקלות, ושל אדם בעל גאווה הרואה בחסרונותיו של חברו. הדרך להימנע מאמירת לשון הרע וקבלתו, היא בתיקון המידות - "תחילת עבודה זו ועיקרה בעין טובה וברוח נמוכה. עיקר עבודה זו בליבו של אדם היא, ולא רק בפיו. עיקרה של עבודה זו לראות "במעלות חברנו ולא בחסרונם".

הרב צבי יהודה קוק

הקב"ה נתן לאדם את כח הדיבור. "ויהי האדם לנפש חיה" (בראשית ב, ז) - "נפש חיה - אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה, אך זו של אדם חיה שבכולן, שנתוסף בו דעה ודבור" (רש"י). הדיבור מגלה את הדעת, המחשבות, הרגשות, מה שבהמה וחיה לא יכולים לבטא. אדם שמנצל את הכח המיוחד הזה לפגוע באחר, פוגע במעלה המיוחדת שניתנה לו כאדם. זה ביטוי למשהו לקוי אצלו. היכולת והבחירה של האדם לשקול את תגובותיו, לברור מה הוא רוצה לומר "לשקול מילים", שלא להגיב מיד, שלא להגיב בכלל, מחזקים את השליטה של האדם על רגשותיו, יצריו. למילים שנאמרות ונכתבות יש כח עצום והאדם המדבר הוא מעליהם.

חפץ חיים, הרב עובדיה יוסף, הרב משה שטרנבוך

יש מצבים שונים שבהם מותר לדבר בגנות הזולת, וזאת אם הוא אכן נוהג שלא כדון, ויש צורך להציל אדם אחר מהפסד, מנזק או מבושה. חשוב לזכור, כי אין לסמוך על היתרים אלה בכל מצב. החפץ חיים (שם) הוסיף מספר תנאים המאפשרים לדבר רע על אחר במצבים מסויימים. בדברי הרב עובדיה יוסף והרב משה שטרנבוך דיון בשאלות נפוצות, שמבהירות ומראות הלכה למעשה שימוש בעיקרון זה. המחלוקת בין הרב פיינשטיין לרב שטרנבוך היא בהכרעה בין שני ערכים חינוכיים: חינוך שלא לדבר לשון הרע, וחינוך תלמיד שינהג כראוי כשהאמצעי לסייע לו הוא קבלת מידע שלילי עליו, על מנת לדעת היכן הבעיה.

כיוונים חינוכיים

חז"ל היו ערים לקושי להימנע מלדבר לשון הרע או אבק לשון הרע: "אמר רב עמרם אמר רב: שלש עבירות אין אדם ניצול מהן בכל יום - הרהור עבירה, ועיון תפלה, ולשון הרע. לשון הרע סלקא דעתך? אלא, אבק לשון הרע. אמר רב יהודה אמר רב: רוב בגזל, ומיעוט בעריות, והכל בלשון הרע. בלשון הרע סלקא דעתך? אלא אבק לשון הרע" (בבא בתרא קסד ע"ב-קסה ע"א). עם זאת שהמשימה קשה, צריך לפעול כנדרש על מנת להימנע מלדבר לשון הרע.

חונן הדעת: היכולת לדבר, לבטא, לשלוט - דיבור רע ושליטה על אחר מלמד על אופיו הפנימי של המדבר. צרות עין, חטטנות, עיסוק בעניינים שוליים ועוד. "חכמת אדם תאיר פניו" (קהלת ה, א), כשאדם מקרין אור וחיוב לאחר לסביבה, שעינו עין טובה, הרי הוא מוסיף חיים, בריאות ושמחה לסביבתו.

"מות וחיים ביד לשון" (משלי יח, כא) - "וכי יש יד ללשון? לומר לך מה יד ממיתה, אף לשון ממיתה" (ערכין טו ע"ב). הרמב"ם כתב שלשון הרע יכול להגיע לשפיכות דמים והדגים זאת מהסיפור על דואג שריכל על דוד. הלשון יכולה להרוג, גם אם אין מדובר על מות פיזי. כותבים, מפרסמים ומדברים סרה רע על מישוהו ובכך "הורגים" אותו מבחינה חברתית, כלכלי, פוליטי ועוד.

בהקשר זה ניתן לדון בתופעות כמו ה"טוקבקים" ו"הפורומים" הרבים, התחזות בפייסבוק ועוד בהם אנשים מתבטאים ברוע ובגסות כלפי אחרים. הנפגע איננו יודע מי הפוגע. רוע גסות התייחסות שלילית לאחרים מגלה משהו פנימי פגום במי שעושה כן.

"מי האיש החפץ חיים... סור מרע ועשה טוב". הדרך להימנע מלדבר לשון איך 'לעשות טוב' ולהימנע מלשון הרע עד כמה שניתן, ואילו הצעות יכולות להתאים לכל כיתה וכיתה ביחס להרגלי הדיבור והשיחה שלה. אנו חיים בחברה שהתקשורת ממלאת בה תפקיד מרכזי ודומיננטי. תקשורת על כל סוגיה: עיתונות כתובה, אינטרנט, רדיו, טלוויזיה. המניע הוא היא תפיסת העולם הטוענת שיש חופש ביטוי, וזכות הציבור לדעת. תפיסות עולם מערביות אלו נחשבות לעקרונות יסוד בכל הקשור לזכויות אדם, לא תואמות את ההלכה. על פי דיני לשון הרע, יש חובה הלכתית שלא להתבטא ושלא לדעת ויש חובה לכבד את האחר ולא לפגוע בשמו הטוב. החוק עוסק בזכויות של המפרסם ושומעיו, בעוד שההלכה מתמקדת בחובה שלא לפגוע באחר. גם בחוקי הכנסת נקבע "חוק לשון הרע", המגביל את התקשורת בפרסום מידע על אחרים, עד כדי אפשרות לתבוע תביעה פלילית. היתה תחושה שבשם חופש הביטוי וזכות הציבור לדעת, נחצו גבולות רבים, והיה צורך לאזן את החופש והזכות הזו.

מצרכני התקשורת נדרש לא להאמין לכל מה שנאמר ונכתב. להיות ביקורתיים, לסנן, וגם לא לקבל. החדשות, הסקופים, העיסוק האובססיבי בהתנהלותו של אדם, יכולה להדביק לו תווית שלילית, והיא תשאר גם אם יתברר אחר כך שבכל השמועות אודותיו לא היה כלום.

לשון הרע לתועלת – יש להוסיף שההיתר לומר ללשון הרע ורכילות לתועלת הוא רק באם התקיימו שבעה תנאים שמופיעים בחפץ חיים (חלקם הוזכרו קודם), וסימנם "משה ד"ך מן": א. מקור ראשון- אם רק שמע על כך, אסור לספר אלא אם כן מציין זאת. ב. שיפוט- לבחון היטב שאין פרשנות אחרת למה שראה. ג. הוכחה- אם רלוונטי עדיף לפנות לישירות למזיק עצמו. ד. דיוק- אסור להגזים. ה. כוונה טהורה- כוונת המספר לתועלת בלבד. ו. מוצא אחרון- אין דרך אחרת להשיג את המטרה. ז. נזק- אסור לספר אם יגרום לאדם נזק יותר מהראוי על פי דין.

הספרים: "שמירת הלשון" ו"חפץ חיים" - הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, מגדולי הדורות האחרונים ובעל ה"משנה ברורה", זכה דווקא לכינוי הידוע "חפץ חיים", על שם ספרו העוסק בענייני שמירת הלשון. זו הזדמנות להצגת הספר: החלק הראשון, המכונה "חפץ חיים", עוסק בהלכות לשון הרע ורכילות. בגוף הספר הלכות קצרות, ובשוליו הערות "באר מים חיים", שאף אותן חיבר החפץ חיים להרחבת ולהשלמת הדיון ההלכתי. החלק השני, המכונה "שמירת הלשון", הינו חיבור בעל אופי רעיוני יותר, הן בחומרת איסורי לשון הרע, ובדרכים להימנע מהם.

ד. מצוות ישוב ארץ ישראל

מנין שיש חובה לגור בארץ ישראל? האם זו חובה אישית או חובה לאומית? האם חובת העליה לארץ והמגורים בה הם גם במצבי סכנה? האם מותר ליטוש את הארץ בזמן מלחמה?

א. יישוב הארץ וריבונות

1. הרב משה בן נחמן, רמב"ן, השגות לספר המצוות של הרמב"ם, מצוות עשה מצוה ד

שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה. והוא אומר להם: "והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ" (במדבר לג, ג). והראיה שזו מצוה, אומרו יתברך בענין המרגלים: "עלה רש כאשר דבר ה' אלוקיך לך אל תירא ואל תחת" (דברים א, כא). ואמר עוד: "ובשלוח ה' אתכם מקדש ברנע לאמור עלו ורשו את הארץ אשר נתתי לכם" (דברים ט, כג), וכאשר לא אבו לעלות במאמר הזה כתוב: "ותמרו את פי ה' אלוקיכם ולא האמתם לו ולא שמעתם בקולו" (שם), הוראה שהיתה מצוה לא ייעוד והבטחה. וזו היא שהחכמים קורין אותה מלחמת מצוה...

ואומר אני כי המצוה שהחכמים מפליגים בה והיא דירת ארץ ישראל, עד שאמרו שכל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ יהא בעיניך כעובד עבודה זרה... (כתובות קי ע"ב) וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה, הכל הוא ממצות עשה הזה שנצטוונו לרשת הארץ ולשבת בה. אם כן היא מצוה עשה לדורות מתחייב כל יחיד ממנו ואפילו בזמן גלות, כידוע בתלמוד במקומות הרבה.

- "ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות, או לשממה". הסבר את שני המרכיבים של מצוות יישוב ארץ ישראל.
- כיצד הוכיח הרמב"ן מהפסוקים שיישוב הארץ הוא מצווה ולא רק הבטחה?
- מדוע היוצא מהארץ ודר בחו"ל "יהא בעיניך כעובד עבודה זרה"?
- "היא מצוה עשה לדורות מתחייב כל יחיד ממנו ואפילו בזמן גלות". מדוע כתב הרמב"ן "ואפילו בזמן גלות", מה החידוש במשפט זה? כיצד דברי הרמב"ן הללו מתיישבים עם מרכיבי המצווה?

2. הרב אברהם יצחק הכהן קוק, חזון הגאולה, עמ' רכב

הקרה הקיימת לישראל כל עיקר העסק שלה היא לקנות חבלי אדמה בארץ ישראל להוציא אותם מידי הגויים ולהכניסם לידי ישראל, הרי זו בכלל מצוות כיבוש ארץ ישראל השקולה ככל המצוות שבתורה. והראיה, שהרי מעיקר הדין חייבה אותנו התורה לעסוק בזה אפילו ע"י מלחמה, ובדרך הטבע במלחמה יש תמיד סכנת נפשות. וכל המצוות שבתורה כתוב בהם "וחי בהם" (ויקרא יח, ה), מה שאין כן בכיבוש הארץ. ואם שאין לנו כעת עסק בכיבוש מלחמה, אבל כיבוש ע"י קנין שיש בידינו לעשות, הרינו מחויבים להתאמץ בכל עוז לעסוק בזה, בכל שלחבת הקדושה של עבודת השי"ת.

- מה הם שתי הדרכים לקיום מצוות יישוב ארץ ישראל?
- מה ההבדל בין מצוות יישוב הארץ לכלל המצוות בהם נאמר "וחי בהם" - "ולא שימות בהם" (יומא פה ע"ב)? ממה נובע הבדל זה?

3. הרב צבי יהודה הכהן קוק, שיחות הרב צבי יהודה - ארץ ישראל, עמ' 62-63

יש אנשים ששואלים: היכן כתוב בתורה שאנו חייבים לבנות לנו מדינה? ... הרמב"ן קבע שמצוות יישוב ארץ ישראל היא מצוות עשה מתוך תרי"ג מצוות, על יסוד הפסוק: "והורשתם את הארץ וישבתם בה", שהוא לשון ציווי. אנו מצווים בשני דברים: א. לרשת את הארץ ע"י כיבוש. ב. לשבת בה. הרמב"ן קובע דברים ברורים: שהארץ הזאת שהבטיח ה' לאבותינו צריכה להיות מסורה בידינו ולא ביד אומה אחרת. שהיא תהיה בידינו במובן הלאומי. ארץ - חלק גיאוגרפי של קרקע הנמצאת בידי עם - כל אחד מבין שאין לזה מובן אחר מאשר שלטון מדיני וממשלה. כל הפוסקים ראשונים ואחרונים פוסקים הלכה זו מייסודו של הרמב"ן, שמצוות כיבוש הארץ שייכת לכל הדורות כולם מדאורייתא - שכל הארץ הזו תהיה בידינו.

- כיצד ניתן ללמוד מדברי הרמב"ן שקיום מצוות יישוב הארץ באופן מלא היא הקמת מדינה בארץ?

ב. סכנה בעת עליה לארץ ובישיבה בה

4. תלמוד בבלי, מסכת כתובות דף קי עמוד ב

משנה: הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין, הכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין, אחד האנשים ואחד הנשים.

...תנו רבנן: הוא אומר לעלות והיא אומרת שלא לעלות, כופין אותה לעלות, ואם לאו - תצא בלא כתובה. היא אומרת לעלות והוא אומר שלא לעלות, כופין אותו לעלות, ואם לאו - יוציא ויתן כתובה.

- עליה לארץ גם במחיר פירוק המשפחה. מה ניתן ללמוד מהכרעה זו על חשיבותה של מצוות העליה לארץ והמגורים בה?

5. תוספות שם ד"ה הוא אומר לעלות

אינו נוהג בזמן הזה דאיכא סכנת דרכים. והיה אומר רבינו חיים דעכשיו אינו מצוה לדור בארץ ישראל כי יש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשים דאין אנו יכולים לזהר בהם ולעמוד עליהם.

- מהן שתי הנסיבות שמובאות בתוספות להקל בחובה לעלות לארץ ישראל (בימי הראשונים)?

6. הרב יוסף מטראני, שו"ת מהרי"ט, חלק ב, יורה דעה סימן כח

... ומה שאמר [=רבינו חיים המובא בתוס' - לעיל מקור 5] שיש כמה מצוות התלויות וכמה עונשין שאין אנו יכולים לזהר בהם, דברי תימה הם. שמי שירצה לקנות לו קרקע בארץ ישראל יכול לקיים כל מצוות עשה, כגון: לקט שכחה ופאה וכיוצא בהם, ומצוות לא תעשה נמי יזהר בהם, ומי מעב על ידו? ועוד, דכלאים וערלה איתנהו נמי [יש גם] בחו"ל, כדתנן: "הערלה הלכה, והכלאים מדברי סופרים" (קידושין לח ע"ב)!

- מדוע לדעת המהרי"ט דברי רבינו חיים שבתוספות "דברי תימה הם"? כתוב שתי סיבות.

7. הרב יונה לנסדופר, שו"ת מעיל צדקה סימן כו

אודות שלושה חברים שרצו לנסוע לארץ ישראל הם ונשיהם ובניהם הקטנים בני שנים ושלוש שנים, ובית הדין שבעירם רוצה לעכב על ידם שלא לנסוע עם הבנים הקטנים מחשש סכנה פן לא יוכלו לסבול צער טלטול טורח הדרך ונענוע הספינות ושינוי האויר. ושאלו האנשים ההמה אם יימנעו מנסיעה זו או לא, ואם יחושו לגזירת בית הדין בזה?

תשובה: לענין אם בזה הזמן מצוה להעלות לארץ ישראל, הנה הרמב"ן [מצוה ד] מנה מצוה זו בכלל מצוות מקרא: "והורשתם אותה וישבתם בה", וכי היא שקולה כנגד כל המצוות... המהרי"ט בתשובה סימן נח ובחידושו לכתובות הוכיח שכל הזמנים שוים לקיום המצוה. וכן מבואר מכל הפוסקים הראשונים והאחרונים שכתבו שכופין האשה שתעלה עמו כפשטא דמתניתין, אם כן ודאי לא סבירא להו הא דר' חיים כהן. וגם מה שכתבו התוס' שם דאינו נוהג בזה"ז דאיכא סכנת דרכים הא ודאי אף בזמן הבית כל שהיה בו משום סכנה גלויה לא נאמר לכוף לעלות, וזה משתנה לפי הזמן. וכבר כתב המבי"ט (=הרב משה בן יוסף טיראני) ח"ב סימן רטז הכלל בזה כשכל הסוחרים אינם נמנעים יכול לכוף. ובענין שחששו הבי"ד הנ"ל כי היה סכנה לקטנים זה אינו. דאם כן היה לה למתניתין או חד מהפוסקים למימר. דאם באה מחמת סכנת טביעה ושבירה ולסטים הרי קטן וגדול שוה הוא, ואם מטורח הנענוע הרי הקטנים בטבעם קלי התנועה, וגם הרבנים היושבים על איי הים כתבו שעניניהם ראו בכל יום נוסעים דרך ים לקצוי ארץ עם ילדים קטנים. ולכן נראה דאף אם יגזרו בית דין שבעירם שלא לנסוע מטעמים הנ"ל רשאים לסמוך על אלו אשר עיניהם ראו ההיפך... אמנם כן צריך בתחילה תנאי אחד, שיהיה לו מקום מוכן להיות מצוי לו שם פרנסתו בריוח וכמו שכתב תרומת הדשן שם... ועכ"פ אלו הנוסעים לשם וצריכים על ידי כך להתפרנס מהצדקה ואילו היו בחו"ל היו יכולים להתפרנס ממעשי ידיהם לא טוב עושין כי "גדול הנהנה מיגיע כפיו" (ע"פ ברכות ח ע"א), וצונו לנו ז"ל: "עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות" (שבת קיח ע"א). וצריכין להתיישב בזה, כי הדבר שקול ואין לי בו הכרע.

- באיזה מצב סכנה בני זוג לא יוכלו לכפות זה על זה לעלות לארץ, ובאיזה מצב סכנה כן?
- כיצד דחה המעיל צדקה את הטענות שהילדים הקטנים חשופים לסכנות שונות?
- מדוע המעיל צדקה לא הכריע בשאלה מה גובר על מה: יישוב הארץ והתפרנסות מצדקה או השארות בחו"ל ופרנסה מעבודה?
- תשובת המהרי"ט עסקה בקריטריונים לעליה לארץ כשיש סכנה בדרכי העליה לארץ. אלו עקרונות ניתן ללמוד מתשובה זו אודות מגורים בארץ ישראל במקום סכנה?

8. הרב מצליח מאזוז, שו"ת איש מצליח, חלק א כרך ב, אבן העזר סימן ח

מה שדנתם (= רבנים מתונים ומג'רבא) כשיש אוניות קיטור אין חשש סכנה (המוזכר באבן העזר סוף סימן סה), לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, ודאי כדבריכם כן הוא מצד העלייה עצמה.

- לדעתך, האם כיום הדרכים לארץ ישראל הן בחזקת סכנה? האם מגורים כיום בארץ ישראל הם בחזקת סכנה? נמק. העזר בתשובה זו.

9. הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר חלק ז סימן מח - קונטרס אורחות המשפטים פרק יב

מצוות העלייה וההתאחדות בארץ מתחלקת לשתיים: (א) מצווה כללית, חובה כללית על עם ישראל במרוכז לבוא ולהתנחל בארץ, להוות בה עם קדוש, שקהל הנמצא בארץ הוא הנקרא קהל הראוי לשמו.

(ב) מצווה פרטית, חובה פרטית על כל אדם מישראל באשר הוא שם לקום לעלות ציונה ולהיאחז בה...

גם זאת, עם קום המדינה גדלה חובת העלייה משתי בחינות נוספות. ראשית, הוסרו העיכובים והמכשולים של סכנות עלייה, וגם הוסרו העיכובים בשל חוסר האפשרות להתפרנס בארץ עד כדי סבל של חרפת רעב ח"ו, שעם הסרת מכשולים אלה ירדו גם צדדי הפיטוריים ההלכתיים שנוכחים בקשר לכך בדברי הפוסקים, וממילא אין אפילו מקום חיוב לשמוע בקשר לרצון עיכוב עלייה אפילו לאב ואם או בית דין, (כמבואר כל זה באריכות בשו"ת מהרי"ט חלק ב חלק יו"ד סי' כ"ח, וכן בשו"ת מבי"ט חלק א סי' קל"ט, ושו"ת מעיל צדקה סי' כ"ו...). שנית, יש לומר, שלפי המצב העכשווי שהמדינה נמצאת בו, שזה עתה יצאה כמעט מחיתוליה והיא מוקפת מסביב אויבים מושבעים הרוצים לבלוע אותה חלילה, מוטלת חובה מיוחדת של "היחלצו חושים", למהר לעלות ארצה ולבוא לעזרת ישראל מיד צר הבא עליהם, שנובע מחיוב של מלחמת מצוה, כנפסק ברמב"ם ה' מלכים פרק ה' ה"א, וכל כוח עולה מאורגן וגם בלתי מאורגן מסייע לכך מבחינת מה במישרין או בעקיפין, כמובן.

- אילו סכנות ומניעות שהיו בימי המעיל צדקה' לא קיימים בימינו?
- אילו אתגרים שלא היו קיימים בעבר כן קיימים בימינו, ומדוע הם מהווים עילה לחייב עליה לארץ ולא נימוק לפטור?

10. הרב יעקב אריאל, "עזיבת הארץ מחשש סכנה", שו"ת באהלה של תורה, חלק א סימן ו

אם נאמר שבשעת סכנה הרשות נתונה לצאת לחו"ל, עלולים כל ישראל השוכנים בארץ לנוטשה, חלילה. הייתכן?! לדעת הרמב"ן (בהשגותיו לספר המצוות, מצוה ד) יש למצוות ישוב ארץ ישראל שני חלקים: מצוה ציבורית, לכבוש את הארץ; ומצוה אישית, לדור בארץ. החלק הראשון כולל בתוכו גם חשש לסיכון אישי, וכמו שכתב במנחת חינוך (מצוה ר"ד) שעל דעת כן חייבה התורה במלחמת מצוה, למרות שיש בה סיכון אישי לחלק מהלוחמים. לכן בשעת חירום לאומית אסור לפרט לחשוב רק על עצמו, אלא עליו לשקול שיקולים ציבוריים, מה התועלת ומה הנזק שעלולים מעשיו לגרום לכלל.

- מדוע אסור לעזוב את הארץ בשעת מלחמה? מניין למד זאת הרב יעקב אריאל?

הצעה למורה

הרמב"ן

(דברי הרמב"ן נכתבו כהוספה לספר המצוות של הרמב"ם. הרמב"ם לא מנה את מצוות יישוב הארץ כמצוות עשה, ולדעת הרמב"ן יש למנותה).

דברי הרמב"ן מהווים בסיס חשוב להגדרת מצוות יישוב הארץ. המצווה כוללת שני מרכיבים: א. שלטון ריבוני בארץ ישראל ("ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות") ב. להתיישב בארץ ("או לשממה").

מקור המצווה הוא בהוראה-צו לרשת את הארץ: "והורשתם את הארץ וישבתם בה...". אמנם לכאורה ניתן להבין שאין מדובר בפסוק זה על מצווה אלא על ייעוד והבטחה שעם ישראל יהיה בארצו, אבל הרמב"ן מוכיח שאין זה כך. הראיה שמביא הרמב"ן היא ממה לשון הציווי שנאמר בעניין המרגלים "עלה רש כאשר דבר ה' אלוקיך לך...". "עלו ורשו את הארץ אשר נתתי לכם". לאחר שעם ישראל סירבו לעשות זאת נאמר להם שהמרו את פי ה' ולא שמעו בקולו. מכאן שהורשת הארץ והישיבה בה היא מצווה.

היכולת לממש את המצווה הזו היא גם באמצעות מלחמה לכיבוש הארץ. מלחמה כזו מוגדרת כמלחמת מצווה. אין מצווה לגרש גויים עובדי עבודה זרה מהארץ, אם הם משלימים עם ההכרה שזו ארצו של עם ישראל ומקבלים שבע מצוות בני נח. המצווה היא שאנו נהיה אומה ריבונית על ארץ ישראל.

בחז"ל שבחים רבים על מעלת הארץ והישיבה בה. האמירה שכל מי שהיה דר בארץ ויצא ממנה כאילו עובד עבודה זרה, היא מפני שמדובר במי שזכה לגור בה, ובכך להסתופף בנחלת ה', ויצאתו ממנה על מנת להתגורר במקום אחר, נחשבת כנטישה וכהמרה בתחליף אחר את הארץ בה השכינה שורה.

מצוות יישוב ארץ ישראל בשלמותה היא כשעם ישראל ריבון בארצו. אך גם בזמן גלות במצב בו עם ישראל איננו ריבון בארצו, המצווה הזו מחייבת גם את האדם הבודד. עדיף לגור בארץ ישראל תחת ריבונות זרה מאשר לגור בארץ אחרת. את מרכיב הישיבה בארץ, הפרחת שממותיה ניתן לקיים גם תחת ריבונות זרה.

הראי"ה קוק

דבריו של הרב קוק מהווים ביטוי מעשי ממשי למצוות כיבוש הארץ שהעלה הרמב"ן. לדעתו, יש אפשרות לקיים מצווה זו ע"י כיבוש של מלחמה ויש אפשרות לקיים מצווה זו ע"י כיבוש של קניין. הרב קוק ראה בגאולת קרקעות חלק ממצוות כיבוש הארץ. הוא ציין את העובדה שעל אף שבמצוות אחרות אין חובה להסתכן על מנת לקיימן, על פי האמור בפסוק: "וחי בהם" – "ולא שימות בהם" (יומא פה ע"ב), אך לשם כיבוש הארץ יש חובה גם להסתכן. גאולת קרקעות היא קיום מצוות כיבוש הארץ, אותה ניתן לקיים גם ללא ריבונות יהודית בארץ וגם ללא הסיכונים שיש בעת מלחמה.

(הראי"ה קוק כתב את הדברים בשנת תרצ"ד [1934]. דברים אילו נכתבו כדי לחזק ידי "הקרן הקיימת לישראל" לגאול את קרקעות הארץ).

הרב צבי יהודה קוק

הרב צבי יהודה קוק, בנו של הראי"ה קוק, זכה לראות את תקומת מדינת ישראל ולחיות בה. הוא חידד את שני המרכיבים שבמצוות יישוב ארץ ישראל ע"פ דברי הרמב"ן. הוא קבע שמרכיב הריבונות מתממש עם הקמת שלטון יהודי (=מדינה) בארץ ישראל. דברי הרמב"ן: "ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות" משמעותם שחובתנו שלנו היא שאנו נגור כאומה בארץ. מלבד זאת יש מצווה ליישב את הארץ, להפריחה ולפתחה "ולא לשממה". הפרחת השממה יכולה להיות גם תחת ריבונות אחרת. עם הקמת המדינה הושלם המרכיב המשמעותי של המצווה.

גמרא כתובות

היכולת של בני זוג לכפות זה על זה ולהיפך לעלות לארץ ישראל היא בגלל הרצון של אחד הצדדים לקיים את מצוות יישוב הארץ. אם אחד הצדדים איננו מסכים לעלות, זו עילה לפירוק המשפחה, והצד שסירב לעלות נפגע מהבחינה הכלכלית. בעל סרבן משלם את מלוא סכום הכתובה, אשה סרבנית מפסידה את כתובתה – מכאן ניתן ללמוד על חשיבות מצוות העליה לארץ ועל מרכזיותה.

תוספות

תוספות כותבים שכיום (לפני כ-800 שנים) הלכה זו אינה נוהגת, ואין בכוחו של בן או בת הזוג לכפות את שכנגדו לעלות לארץ מפני שיש סכנת דרכים. לא רק זאת, תוספות מציינים לדברי רבנו חיים כהן שכתב שכיום (שוב לפני כ-800 שנים) אין מצווה לגור בארץ ישראל מאחר שיש קושי בקיום המצוות התלויות בארץ.

מהרי"ט

המהרי"ט, שנולד בארץ וגר בה, סבר שמצוות יישוב ארץ ישראל נוהגת בזמן הזה ודחה את דברי ר' חיים. באשר לעצם הטענה שיש קשיים בקיום המצוות התלויות בארץ ועל כן אין מצווה לדור בה, טוען המהרי"ט שלא ברור מה הבעיה ומה הקושי לקיים מצוות אילו. כמו כל מצווה אחרת, יש ללמוד את הלכותיה ולקיימה. כמו כן, חלק מהמצוות התלויות בארץ נוהגות גם בחו"ל ואין שום מניעה לקיים אותן גם בארץ.

מעיל צדקה

מצוות יישוב ארץ ישראל נוהגת תמיד. האפשרות של בני זוג לכפות על עליה לארץ ישראל מובאת בספרות ההלכה ברמב"ם ובשו"ע ללא הסתייגות. אכן אם יש סכנה ברורה, אזי באמת לא ניתן לכוף [המעיל צדקה כותב: "בזמן הבית", כונתו שגם בזמן שנקבעה תקנה זו]. הקריטריון לקבוע אם זו סכנה לעלות הוא ע"פ התנהלות הסוחרים. אם סוחרים לא נמנעים מלהגיע למקום מסויים בשביל לקיים בו מסחר, על אף שהוא נראה כמסוכן, אזי למקום זה ניתן לכפות ולעלות. אין הבדל בין ילדים קטנים למבוגרים לענין עצם העליה לארץ. בדרכים עצמם ילדים מסתדרים טוב יותר ממבוגרים. אמנם אם עולים לארץ ישראל צריך לוודא מראש שיש יכולת להתפרנס בכבוד ולא להזדקק לצדקה. כשאין מקור פרנסה ברור וידוע מראש, אזי "צריכין להתישב בזה, כי הדבר שקול ואין לי בו הכרע". יתכן שהקושי להכריע הוא מפני שיתכן שבמשך הזמן תמצא פרנסה ראויה בארץ, או לחלופין המשך המגורים בחו"ל הוא מסוכן וגרוע יותר עם זאת שיש יכולת להתפרנס. על מנת לקבל החלטות בנושא מעין זה, יש להפעיל שיקול דעת רחב מאד, והדברים אינם חתוכים וחדים.

המעיל צדקה עסק בחובת עליה לארץ כשנשקפות סכנות בדרכים אליה. העלייה לארץ ישראל היא על מנת לגור בה, ועל כן את אותם עקרונות ניתן להחיל גם על שאלת מגורים בארץ במקום סכנה.

איש מצליח

הרב מצליח מאזוז הסכים עם רבנים נוספים מתוניס שאמצעי התחבורה הנהוגים כיום אינם בחזקת סכנה. הדיון היה על נסיעה באוניות קיטור. נראה ברור שכל שכן כיום כאשר התחבורה לארץ ישראל היא בעיקר בטיסות ואף ההפלגה בים היא נוחה וקלה, ועל כן טיעון על סכנת דרכים כסיבה מונעת לעלות לארץ הוא לא רלוונטי.

ציץ אליעזר

יש מצווה כללית על עם ישראל לגור בארץ, וגם מצווה אישית-פרטית (כהגדרת הרמב"ן). עם קום המדינה גדלה חובת העלייה לארץ משתי סיבות: 1. אין שום סכנה בעליה. ואין קשיי פרנסה. 2. מדינת ישראל מוקפת אויבים ויש חובה לעלות כדי ליטול חלק במלחמת מצווה

הרב יעקב אריאל

הרב אריאל נשאל על נטישת הארץ בזמן מלחמה (התשובה נכתבה בזמן מלחמת המפרץ - תש"ן). לדבריו, למצוות יישוב הארץ פן כללי-ציבורי, שכמו במלחמת מצווה כולל גם את האפשרות להסתכן. כיון שכך גם אדם פרטי צריך לשקול אלו השלכות ציבוריות-לאומיות יהיו אם הוא יעזוב את הארץ. אסור שייוצר מצב שהכל יעזבו את הארץ בעת מלחמה.

כיוונים חינוכיים

מצוות יישוב ארץ ישראל - העיסוק במצוות יישוב ארץ ישראל יכול לפתוח פתח לחיזוק הקשר לארץ והעמקת המשמעות של ישיבתנו בה. ניתן להדגיש את הזכות הגדולה בה זכינו בדורות האחרונים לגור בארץ. יש אמנם קשיים מבית ומחוץ ("ארץ ישראל נקנית בייסורים"), ובכל זאת ב"ה עם ישראל ריבון בארצו, ארץ ישראל מתפתחת וקולטת את בניה לאחר שנות גלות ארוכות. יש חובה אישית פרטית לישוב בארץ, וחובה לאומית. מצווה זו היא התשתית לעצם קיומנו כאומה בארץ.

מאמץ מלחמתי - על מנת ליישב את הארץ יש להשקיע מאמץ ברכישת אדמות, במלחמה ועוד. המאמץ של הפרט ושל הכלל למען קיומה של מצווה זו שונה ממאמץ לשם קיום מצוות אחרות בהם נאמר: "וחי בהם" – "ולא שימות בהם". ואילו כאן נדרש מאמץ גבוה יותר. צריך ליטול סיכונים גבוהים יותר, וכך עשו לאורך הדורות.

מגורים במקום סכנה - שאלה שהעסיקה מאז ומעולם, וגם מאז שוב עם ישראל לארצו בדורות האחרונים. מייבשי הביצות שמתו ממחלות, תושבי אצבע הגליל שהיו נתונים תחת הפגזות, תושבי מרכז הארץ שהותקפו בטילים בעת מלחמת המפרץ; תושבי גוש קטיף, שדרות וכל עוטף עזה ועוד. האם מצוות יישוב הארץ היא גם במחיר סיכון אישי, סיכון המשפחה והילדים? ובכלל, כיום כל מדינת ישראל נמצאת תחת טווח האש של טילים ארוכי טווח מצפון ומדרום המכסים את כל הארץ. האם סכנה פוטנציאלית זו, משנה משהו בחובה ליישב את ארץ ישראל?

מקורות להרחבה

הרב יעקב אריאל, "פיקוח נפש ביישוב ארץ ישראל", שו"ת באהלה של תורה, חלק ד עמ' 108-112
הרב יהודה זולדן, "קדושת החיים ויישוב ארץ ישראל", מועדי יהודה וישראל, עמ' 479-489
הרב יעקב זיסברג, נחלת יעקב, חלקים א, ב:

מצות ירושת ארץ ישראל - דעת הרמב"ן, עמ' 38-77

שיטת התוספות ורבנו חיים כהן במצוות יישוב ארץ ישראל, עמ' 160-200

סכנת דרכים בעליה לארץ, עמ' 360-391

פיקוח נפש ביישוב ארץ ישראל, עמ' 392-436

הכל מעלין לארץ ישראל ולירושלים, עמ' 482-521

ה. תקנת יום העצמאות

מאז שקבעו חכמים באמצע תקופת בית שני לחוג את חג החנוכה, לא נקבע יום טוב חדש לכלל ישראל בלוח השנה היהודי, עד שנקבע לחוג את יום העצמאות של מדינת ישראל בה' באייר. ההחלטה היתה של הממשלה והכנסת, והרבנות הראשית לישראל ורבנים נוספים העניקו ליום הזה תוכן דתי, וקבעו להוסיף פרקי תפילה ולומר הלל, וביטלו את חובות האבלות בהם נוהגים בימי ספירת העומר.

מה הבסיס ההלכתי להוסיף יום טוב ללוח השנה, ומה הן הסיבות לקביעת היום בו הוכרז על הקמת המדינה כיום טוב?

כידוע, יש מבין שומרי התורה והמצוות, שלא מציינים את יום העצמאות כלל, ותפילתם ביום זה היא תפילת יום חול רגיל. ביחידה זו נבקש ללמוד בעיקר את המקורות ההלכתיים ואת עמדות הרבנים שתמכו בקביעת יום העצמאות כיום טוב שאומרים בו הלל.

א. הלל כשנגאלים מצרה

1. תלמוד בבלי מסכת פסחים דף ק"ז עמוד א

אמר רב יהודה אמר שמואל: שיר שבתורה - משה וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן היס. והלל זה מי אָמְרו? נביאים שביניהן תקנו להן לישראל, שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן.

2. רש"י שם

ועל כל צרה שלא תבא עליהם - לישנא מעליא הוא דנקט, כלומר שאם חס ושלוש תבוא צרה עליהן ויִשְׁעוּ ממנה, אומרים אותו על גאולתן, כגון חנוכה.

- על מה אומרים הלל בחנוכה?
- עיינו בגמרא מסכת תענית כח ע"ב העוסקת בהלל הנאמר בראש חודש, וברש"י שם ד"ה מנהג. מה מקור החיוב לאמירת הלל בראש חודש, ולאמירת הלל בעת שנגאלים מצרה?

3. רב אחאי גאון, שאלתות דרב אחאי גאון, שאלתא כו

דמחייבין דבית ישראל לאודווי ולשבוחי קמי שמיא בעידנא דמתרחיש להו ניסא דכתיב: "הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו" (תהילים קיז, א-ב). אטו משום דגבר עלינו חסדו הללו את ה' כל גוים? אלא הכי קאמר: "הללו את ה'" מה דעביד עימכון, וכל שכן אנן ד"גבר עלינו חסדו".

- הסבר את דרשת הפסוק מתהילים ע"פ רב אחאי גאון.

4. הרב מנחם המאירי, בית הבחירה, פסחים שם

כל יחיד שאירעתהו צרה ונגאל הימנה **רשאי** לקבוע הלל לעצמו באותו יום בכל שנה, אלא שאינו מברך עליו, וכן הדין בכל ציבור וציבור, כך היה יסוד נביאים לאמרו על כל צרה וצרה כשנגאלים ממנה.

- ע"פ השאלתות וע"פ המאירי, מה מוטל על אדם שארע לו נס לעשות? בתשובתך התייחס לעצם חובת ההודאה, לאמירת ההלל ולברכה על ההלל.

5. הרב משה סופר, שו"ת חתם סופר חלק א (או"ח) סימן קצא

אי יכולין ציבור או יחיד לקבוע עליהם יום טוב לעצמם על נס שנעשה להם. הנה הדבר נובע מתשובת מהר"ם אלשקר סי' מ"ט והעלה שחייבים לקיים עליהם. ואפילו מי שעוקר דירתו חייב לקיים היום ההוא. ומייתי ראיה מר' אליעזר בר צדוק שהיה מבני סנאב בן בנימין וקיים יום טוב קרבן עצים אפילו לאחר החורבן ולאחר ששינו מקומם [עירובין מא ע"א]... והרי קמן כי יש כח ביד הקהל לתקן עליהם ועל הנלוה עמהם ולא יעבור, וכן נוהגין כמה קהלות ישראל ומגדולי יחידיהם שעושים כן ביום שאירע להם נס. ... מיהו נראה דהיינו דוקא ממיתה לחיים דומיא דמרדכי ואסתר, אבל בפדות משארי צרות לא. דהרי אמרו חז"ל [מגילה י"ד ע"א] במרדכי ואסתר: "מאי דרוש? קל וחומר - מעבדות לחירות אומרים שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן?". ואם כן כל זמן שאנו בגלות וליכא פדיון מעבדות לחירות כל שאין ההצלה ממיתה לחיים ממש, הבו דלא לוסף לקבוע יום טוב.

- ע"פ החתם סופר מה אופי הנס עליו יש לומר הלל?
- האם יש מצווה, אפשר או אסור לומר הלל ביום העצמאות לפי רב אחאי, המאירי והחתם סופר?

- חפשו מידע על אישים משפחות וקהילות שקבעו לומר הלל או אף לציין יום טוב על נס שאירע להם. מה היה הנס?

ב. יום העצמאות

6. הרב משולם ראטה, "בענין אם לומר הלל ושהחיינו ביום העצמאות", שו"ת קול מבשר, חלק א סימן כא

ב"ה. כ"ד אדר תשי"ב, ירושלים ת"ו. לכבוד יד"נ (=ידיד נפשי) הרב הגאון המהולל רב פעלים מו"ה (=מורנו הרב) יהודה לייב מימון שליט"א.

הנני להשיב בזה לכבוד תורתו על מכתבו היקר בדבר השאלה אודות ברכת שהחיינו ביום העצמאות, היינו ביום שהוכרזה תקומת מדינת ישראל. ...החת"ס או"ח סי' קצ"א כתב שכך נוהגין כמה קהלות ישראל ומגדולי יחידיהם... ועיין בחת"ס או"ח סי' קס"ג בסופו שכתב דשפיר מצי ציבור או יחיד לקבוע יום מועד לעצמם ביום שנעשה להם נס, ומצוה נמי עבדי. וממילא פשיטא בנידון דידן הנוגע לציבור של כלל ישראל, [א] ויש כאן פדיון מעבדות לחירות שנגאלנו משיעבוד מלכויות ונעשינו בני חורין והשגנו עצמאות ממלכתית, וגם הצלה ממיתה לחיים שניצלנו מידי אויבנו שעמדו עלינו לכלותנו, בודאי חובה עלינו לקבוע יום טוב. ויפה כיוונו המנהיגים שקבעו את היום הזה דווקא, אשר בו היה עיקר הנס שיצאנו מעבדות לחירות ע"י הכרזת העצמאות, ואלמלא נעשית ההכרזה באותו היום והיתה נדחית ליום אחר אז היינו מאחרים את המועד ולא היינו משיגים את ההכרה וההסכמה של המעצמות הגדולות שבאומות העולם, כידוע. [ב] ונס זה משך אחרינו גם את הנס השני של ההצלה ממות לחיים הן במלחמתנו נגד הערבים בארץ ישראל, והן הצלת יהודי הגולה מיד אויביהם במקומות מגוריהם שעלו לארץ ישראל. [ג] ובא על ידי כך הנס השלישי של קיבוץ גלויות.

- מנה שלוש סיבות לחובת אמירת הלל ביום העצמאות.

7. הרב צבי יהודה קוק, "מזמור י"ט למדינת ישראל", לנתיבות ישראל ב עמ' קנו-קס

לפני י"ט שנה, באותו לילה מפורסם, בהגיע ארצה החלטתם החיובית של מושלי אומות העולם לתקומת מדינת ישראל, כשכל העם נהר לחוצות לחוג ברבים את רגשי שמחתו לא יכולתי לצאת ולהצטרף לשמחה. ישבתי בדד וְאָדָּם כי נטל עלי. באותן שעות ראשונות לא יכולתי להשלים עם הנעשה, עם אותה בשורה נוראה, כי אכן נתקיים: "ואת ארצי חילקו" (יואל ד, ב). כן, איפה חברון שלנו, האנחנו שוכחים את זה? והיכן שכם שלנו, ויריחו שלנו, איה - הנשכח? וכל עבר הירדן - שלנו הוא, כל רגב ורגב כל ד' אמות, כל חבל ארץ וכברת אדמה השייכים לארץ ה', הבידינו לוותר אפילו על מילימטר אחד מהן? באותו מצב, מזועזע בכל גופי, פצוע כולי וחתוך לגזרים, לא יכולתי אז לשמוח... למחרת בא אל ביתנו איש ברית קדשנו, הגאון רבי יעקב משה חרל"פ זכר צדיק לברכה... מזועזעים ישבנו ודמומים. לבסוף התאוושנו ואמרנו שנינו כאחד: "מאת ה' היתה זאת, היא נפלאת בעינינו" (תהילים קיח, כג). זה י"ט שנה ועד עתה ישנה התפתחות. יום ליום יביע אומר, זוכים אנו לחזות בנפלאות ה' ובסודותיו - בבנין, בחקלאות, במדיניות, בבטחון, בגשמיות וברוחניות...

- מהי הדילמה עליה הצביע הרב צבי יהודה קוק באשר להבעת השמחה בקום המדינה?
- מה ניתן ללמוד מכך על יחסינו למדינה ועל ציון יום העצמאות היום?

8. הרב שלום משאש, הסכמה לסידור בית מלוכה, מאת הרב אורי שרקי [נכתב בשנת תשנ"א]

לחזק ולקיים תקנת הרבנות הראשית לישראל הראשונה מהרה"ג בן ציון מאיר חי עוזיאל והרב יצחק הרצוג זצ"ל, אשר תקנו לומר הלל שלם ביום העצמאות. ...ומי יבוא אחרי המלכים האדירים את אשר כבר עשוהו ותיקנו לדורות, וכבר נמשך הדבר הזה זה מ"ג שנה, ומי הוא זה ואיזהו שיכול לבטל מנהג זה, ולהיות כפוי טובה להקב"ה האל המושיע הגדול שהראנו דברים שלא חלמנו עליהם, וזיכנו לראות בממשלת ישראל ובריבוי התורה הישיבות הגדולות והכוללים, והדת השוררת והולכת מיום ליום, וכבר הבטיחנו השי"ת וקבצתי אתכם מסביב והבאתי אתכם אל אדמתכם (ע"פ יחזקאל לו, כד) ואח"כ "ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם" (יחזקאל לו, כו). ועד עתה בכל עת וזמן מתרבים הנסים גלויים ונסתרים, נס בתוך נס.

- מדוע היה חשוב לרב משאש להדגיש את מתקני התקנה לומר הלל שלם ביום העצמאות, ואת העובדה שכך נהגו מאז במשך עשרות שנים?
- מהן הסיבות שיש לומר הלל ביום העצמאות לפי הרב שלום משאש?

9. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר חלק ו - או"ח סימן מא

עמדתי ואתבונן אם יש לומר הלל בברכה ביום ה' באייר, שהוקבע ליום חג העצמאות של מדינת ישראל בארץ ישראל, או לא?

... לא קבעו חז"ל לומר הלל על גאולתם של ישראל אלא אם כן היו כל ישראל באותה צרה ונושעו ממנה, אבל צבור או אפילו מדינה שלמה של ישראל שנגאלו מצרתם, אינם רשאים לקבוע הלל בברכות, אבל נכון לומר הלל בלא ברכה... ומעתה נראה שהואיל והנסים שנעשו לנו במלחמת הקוממיות שהצילנו השי"ת מידי אויבינו ושונאינו שזממו להכחידנו, והי' הפר עצתם, כי גבר עלינו חסדו, כיון שלא היה הנס לכל ישראל, אפשר שנכון לומר הלל, אבל בלי ברכה...

הן אמנם רבים ועצומים מגדולי ישראל רואים בהקמת המדינה "אתחלתא דגאולה", וכעין מה שכתוב בירושלמי (ברכות א, א): ר' חייא ור' שמעון בן חלפתא היו מהלכין וראו איילת השחר שהיה בוקע אורה. אמר לו ר' חייא לר' שמעון בן חלפתא: ברבי, כך היא גאולתן של ישראל, בתחלה קימעא קימעא, כל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת. מאי טעמא? "כי אשב בחשך, ה' אור ליי" (מיכה ז, ח). ובמגילה (יז ע"ב): "מלחמה נמי אתחלתא דגאולה היא". והגאון ר' מנחם כשר [שליט"א] בספרו התקופה הגדולה (עמודים שעד-שעח) הביא כרוז בשם "דעת תורה", שחתומים עליו כמעט כל גדולי הדור, וקוראים את הקמת מדינת ישראל בשם "אתחלתא דגאולה". מכל מקום הואיל ועדיין רב הדרך לפנינו כדי להגיע אל המנוחה ואל הנחלה, הן מבחינה מדינית וצבאית, והן מבחינה מוסרית ורוחנית, לפיכך אין לחייב לגמור ההלל בברכה...

[1] הרי מנהיגי צבאות ערב, למרות התבוסות והמפלול שנחלו, עודם מאיימים השכם והערב לצאת למלחמה נגדנו, ומנפנפים בחרבותיהם ובקשתותיהם, חרבם תבוא בלבם וקשתותם תשברנה, אני שלום וכי אדבר המה למלחמה. וכמה מדינות נאורות שהיו נחשבות כידידותיות לישראל, פנו עורף ולא פנים במלחמות שעברו עלינו, מלחמת הקוממיות, מבצע קדש, מלחמת ששת הימים, מלחמת ההתשה, והאחרון הכביד מלחמת יום הכפורים, לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז. ועודנו תכלינה עינינו אל ישועת ישראל האמתית ע"י צור ישראל וגואלו הש"ם נפשנו בחיים ולא נתן למוט רגלינו, לולא ה' שהיה לנו אזי חיים בלעונו.

[2] ומבחינה רוחנית, אשר ירוד ירדנו אלף מעלות אחורנית, ועדים אנו להתדרדרות מוסרית מדהימה, המתירנות גוברת וההתפרקות משתוללת בראש כל חוצות, חוסר צניעות, בגדי פריצות, ספרי פורנוגרפיה, וסרטי קולנוע מבישים, חילולי שבת בפרהסיא, פתיחת איטליזי טריפה בממדים מבהילים, ועוד כהנה וכהנה, ועל הכל שמאות אלפי ישראל, מתחנכים במוסדות חינוך לא-דתיים, ולומדים שם להתנכר לכל קדשי ישראל, ולפנות עורף לצור מחצבתם, ולהיות ככל הגוים בית ישראל, עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בורות בורות נשברים אשר לא יכילו המים, ונתקיימה נבואת ישעיהו: "ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד" (ישעיהו ג, ה)...

ומסיבות אלה הרבה משלומי אמוני ישראל אשר רואים שעדיין שכינתא בגלותא, נוהגים שלא לומר הלל בכלל ביום העצמאות, וטעמם ונימוקם עמם לרוב יגונם וצערם על מצבינו הרוחני אשר אנו נתונים בו כיום, ואין לזה כל דמיון לנס חנוכה שכל העם הכירו וידעו בהשגחת השי"ת עליהם, וכולם היו עובדי ה' באמת ובתמים.

...ולא אכחד כי באמת עם כל הצללים הנ"ל, ישנם אורות גדולים שאין לנו להתעלם מהם, כי מדינת ישראל היא מרכז התורה בעולם כולו, ורבות בחורי חמד מטובי בנינו היקרים עוסקים בתורה יומם ולילה בישיבות הקדושות, והתורה מחזרת על אכסניא שלה, שאין לך תורה כתורת ארץ ישראל, ובירושלמי (נדרים ו, ח): "אמר הקב"ה, חביבה עלי כת קטנה שעוסקת בתורה בארץ ישראל, מסנהדרין גדולה שבחוץ לארץ". ורבות משלומי אמוני ישראל מחנכים את בניהם ובנותיהם ע"פ תורתנו הקדושה, כל רואיהם יכירום כי הם זרע בְּרָךְ ה', וכאמור: "כי לא תשכח מפי זרעו" (דברים לא, כא). ואף אצל המון העם אנו מוצאים און קשבת שוקקה וכמהה לשמוע תורה ודעת מפי גדולי ישראל, כחזונו הנפלא של עמוס (ח, יא): "הנה ימים באים נאם ה' והשלחתי רעב בארץ לא רעב לחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דברי ה'". ואנו תפלה שהשי"ת יערה עלינו רוח ממרום, וידעו תועי רוח בינה, ונשוב כולנו בתשובה שלמה. ועל כל פנים הואיל וכאן נמצא וכאן היה רק התחלה טובה, משום הכי אין חיוב לומר הלל בברכה.

• מהן הדילמות שהרב עובדיה יוסף מצביע עליהם באשר לאמירת הלל ביום העצמאות?

הצעה למורה

גמרא פסחים ורש"י, רב אחאי גאון

הלל אומרים בכל פרק ופרק - פרקי הזמן במועדים. החובה לומר הלל בעת שנגאלים מצרה היא ביסודה תקנת נביאים. יש להתבונן במעשי ה', להודות לו על הגאולה מהצרה הניסים ולא להיות כפויי טובה. רש"י מציין שזה הבסיס לתקנת אמירת הלל בחנוכה. ההלל בחנוכה הוא על ניסי המלחמה - מעטים מול רבים.

רב אחאי גאון הדגיש את החובה שבדבר. גם גויים חייבים להודות לה', ובודאי עם ישראל חייב בכך מאחר ש"גבר עלינו חסדו".

המאירי פסחים שם, והחתם סופר

המאירי כתב שכל יחיד שבאה עליו צרה ונגאל ממנה, וכן ציבור - קהילה, משפחה שנעשה להם נס ונגאלו מצרה שבאה עליהם, רשאים לקבוע לומר הלל בכל שנה ושנה. המאירי הדגיש שאדם יחיד

איננו מברך על ההלל. השאלות כתב שחובה להודות ולשבח את ה', אם כי הוא לא התייחס ישירות לאמירת הלל, אם כי הוא .

גם החתם סופר ציין את העובדה שלקהילות יש סמכות וכח לתקן ימים טובים, והדבר מחייב גם את הדורות הבאים. הוא מציין שידוע שכך נהגו במספר קהילות. אמנם הוא מסייג וטוען שקביעת יום טוב היא רק כאשר מדובר בהצלה ממות לחיים, אך זהו סייג שלדבריו שייך רק בגלות. משמע מדבריו שבארץ ישראל גם הצלה מעבדות לחירות יכולה להוות סיבה לאמירת הלל.

אכן, ידוע לאורך ההיסטוריה על קהילות ומשפחות רבות שקבעו לעצמם ימים טובים באמירת הלל ודברי שבח והודאה בשל ניסים או אירועים מיוחדים שאירעו להם. במקרים רבים הם כינו את יום הנס - פורים (פורים סרגוסה; פורים קסטיליה; פורים קזבלנקה; פורים טבריה, ועוד).

הרב משולם ראטה

הרב משולם ראטה היה רב ברומניה לפני השואה. הוא עלה לארץ והיה חבר מועצת הרבנות הראשית. לקראת יום העצמאות הרביעי של מדינת ישראל, הוא נשאל ע"י הרב יהודה לייב מיימון, שהיה אז שר הדתות הראשון של מדינת ישראל ומחותמי מגילת העצמאות, האם יש מקום לומר גם ברכת שהחיינו ביום העצמאות. תשובתו היא בירור מקיף ומעמיק בהלכות יום העצמאות. נעניין בדבריו בו הוא נימק מדוע קבעו לומר הלל. הרב ראטה מציין את דברי החתם סופר כבסיס לאפשרות לקבוע יום טוב באמירת הלל, ומצביע על שלושה ניסים משמעותיים ומכוננים שאירעו עם הכרזת המדינה: [א] יציאה והצלה משעבוד מלכויות לעצמאות. [ב] הצלה ממות לחיים בארץ ובחול. [ג] והאפשרות של יהודי הגולה לעלות לארץ, ולקבץ בה את הגלויות.

הרב צבי יהודה קוק

דברי הרב צבי יהודה קוק הללו לקוחים מדרשתו-מסתו בישיבת מרכז הרב, בליל יום העצמאות הי"ט למדינת ישראל (ה' באייר תשכ"ז), שלושה שבועות לפני פרוץ מלחמת ששת הימים. דבריו מלמדים על ראייה מורכבת של המציאות. החלטת האומות בכ"ט בנובמבר על הקמת המדינה משמעותה היתה ויתור על חלקים מארץ ישראל בהם: חברון, שכם ועוד. גם ירושלים העתיקה לא היתה בידינו באותם שנים. מאידך היתה שמחה גדולה על העובדה שעם ישראל שב להיות ריבון בארצו, לאחר שנות גלות ארוכות. נוסף על כך, כבר לאחר 19 שנה מאז הקמת המדינה וזמן קצר יחסית מאז השואה האיומה בה הושמד שלישי מעם ישראל, מדינת ישראל השיגה הישגים מרשימים בתחומים רבים. מאז ועד היום עברו שנים נוספות ועם כל הקשיים הביטחוניים, הכלכליים ואחרים, עם ישראל מפריח את הארץ משממונה בכל מובן שהוא. יש תחומים משמעותיים בהם יש לחזק את השורשים והזהות היהודית, אך גדול קידוש השם מחילול השם (ירושלמי קידושין ד, א), ועל כן יש להודות לה' על אשר גמלנו. הוא לא עסק כאן בשאלה ההלכתית הממוקדת האם ביום העצמאות יש לומר הלל עם ברכה או בלי ברכה. הוא נשמע לאמירותיה של הרבנות הראשית בענין. דבריו הם במישור העקרוני אודות חיוב ההודאה לה' על עצם תקומת המדינה עם כל המורכבות שבדבר.

הרב שלום משאש

הרב שלום משאש היה רבה הראשי של מרוקו ולאחר מכן רבה של ירושלים, במשך כ-25 שנים. הוא הדגיש את העובדה שהרבנים הראשיים בעת הקמת המדינה קבעו לומר הלל שלם ביום העצמאות, וכך נהגו כבר כמה עשרות שנים. ההודאה לה' היא על כך שיש ממשלה ריבונית בארץ ישראל, יש לימוד תורה בהמון בארץ, קיבוץ גלויות, ויש ניסים רבים גלויים ונסתרים לאורך כל הדרך.

הרב עובדיה יוסף

הרב עובדיה יוסף האריך בתשובתו במקורות לחיוב אמירת הלל על ניסים שאירעו לכלל ישראל. הוא מצביע על ניסי המלחמה שהיו בכל מלחמות מדינת ישראל (תשובה זו נכתבה לאחר מלחמת יום כיפור), אך מאידך הוא הצביע על מצב רוחני ירוד מבחינה מוסרית וערכית, מתירנות וחוסר צניעות, חילולי שבת בפרהסיא, ועוד. לדעתו, מסיבות אלה הרבה משלומי אמוני ישראל נוהגים שלא לומר הלל בכלל ביום העצמאות, (י"ואין לזה כל דמיון לנס חנוכה שכל העם הכירו וידעו בהשגחת השי"ת עליהם, וכולם היו עובדי ה' באמת ובתמים" - יש להעיר שגם אז היו מתיוונים). הוא עצמו סובר שעם כל הצללים הללו, ישנם אורות גדולים שאין לנו להתעלם מהם, ומציין את העובדה כי מדינת ישראל כיום היא מרכז התורה בכל העולם היהודי, ויש רבים החוזרים בתשובה, ורבים אחרים מבקשים ללמוד תורה. בשל המורכבות הזו מסקנתו היא שאין חובה לומר הלל בברכה, אבל בהחלט ניתן לומר פרקי הלל ושבח לה' ללא ברכה.

כיוונים חינוכיים

תקנה במחלוקת פנים דתית: על הסמכות לקבוע יום טוב עם אמירת הלל, והאם נכון לקבוע זאת באשר למדינת ישראל, יש מחלוקת פנימית בתוך הציבור הדתי. הציבור החרדי אינו מציין יום זה

כלל, בודאי לא בתפילה. רובו המוחלט של הציבור הדתי לאומי מציין יום זה בתפילה ובהודיה, אם כי ישנן מחלוקות פנימיות באשר לסדר התפילות (אמירת הלל בלילה, הלל בברכה או בלי ברכה, ועוד).

הלל על שום מה? יש מקום לעורר בכיתה את השאלות והדילמות ההלכתיות והרוחניות באשר לתקנת יום העצמאות. על עצם החשיבות והחובה להודות לקב"ה על ניסים, על אילו ניסים, על מה מודים בתפילות יום העצמאות, והאם ההודאה לה' היא רק כשהצלה שלמה. האם גם בחיינו הפרטיים אנו מודים לה' רק כשאנו בטוחים שההצלה והישועה היא שלמה?
ההלל ביום העצמאות הוא ביסודו על העובדה שזכינו כעם לצאת משעבוד לעצמאות, ניצלנו ממות לחיים - מעטים מול רבים, ושעם הקמת מדינת ישראל, יש כתובת לכל הגלויות להיכן להתקבץ. ברור הוא שישנם תחומים רבים בהם היינו רוצים ומבקשים שזוהתה היהודית של מדינת ישראל תבלוט הרבה יותר, ושתהיה זקיפות קומה יהודית לאומית כלפי פנים וכלפי חוץ. ובכל זאת, ההודאה לה' היא לא רק במצב שלם אלא גם בשלבי הביניים. גם בחנוכה הניצחון לא היה שלם, עדיין היוונים שלטו, והיו מערכות צבאיות בהם החשמונאים הפסידו, ואף מבחינה רוחנית היו מתיוונים, ולמרות הכל חז"ל קבעו ימים טובים עם אמירת הלל כדי להודות לקב"ה על הנסים שגמל עלינו.

יש להכיר בעובדה שזכינו לחיות בדור ובתקופה בהם מתחולל מהפך לאומי עצום. מרכז העם היהודי הוא במדינת ישראל שבארץ ישראל, עם הצלחות מרשימות בתחומים רבים - ביטחון, כלכלה, טכנולוגיה, חקלאות, ועוד. מרכז החיים הרוחניים והדתיים הוא כאן בארץ. בודאי שאסור להיות כפויי טובה ויש להודות לה'.

על חובת ההודאה וההלל ביום העצמאות נכתב רבות. לא ניתן במסגרת זו להקיף את כל הנאמר והנכתב. הדברים הם רק תחילתו של דיון ועיון, ובכל זאת המטרה היא לעגן את תפיסת העולם הציונית דתית המוסכמת והמקובלת על רוב רובה של קהילת הציונות הדתית, במישור ההלכתי.

תאריך יום העצמאות: ניתן לקשור לסוגיה זו גם את השאלה על אודות התאריך של יום העצמאות. בשל הרצון שלא לחלל שבת, כשה' באייר חל ביום ששי או בשבת, מקדימים את יום העצמאות ליום חמישי. כשה' באייר חל ביום שני מאחרים את יום העצמאות ליום שלישי. רק כשה' באייר חל ביום רביעי, מציינים אותו בתאריך המקורי. ראוי להדגיש שהתזוזה היא בשל שמירת השבת. השבת היא זו שקובעת מתי יצינו את יום העצמאות, בדומה למקרא מגילה בעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, שאם ט"ו באדר חל בשבת, הקריאה מוקדמת ליום ששי י"ד באדר.

בשל התזוזות הללו, הוצעה הצעה חדשה לפיה יצינו באופן קבוע את יום העצמאות ביום חמישי בשבוע שחל בו ה' באייר. ענין זה מעורר שאלה חדשה אודות התאריך המומלץ לקבוע יום טוב על נס. האמנם היום טוב חייב להיות בתאריך בו אירע הנס, או יכול להיות גם בתאריך סמוך.